

શાન્તિ દ્વરાત

કથાસંગ્રહ

આચ્છદન

आकंदन

राहुल खरात

आकंदन

(कथा)

राहुल खरात

ई साहित्य प्रतिष्ठान

ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahity.com

आक्रंदन (कथा)

राहुल खरात

मु. वाघळवाडी पो . सोमेश्वरनगर

मु. सा . का . महाविद्यालयाजवळ

ता . वारामती झिं . पुणे पिन ४१२३०६ .

srass2006@rediffmail.com

मो.नं 9096242452

Email id - jlkhandewale@gmail.com

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखकाकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रूपांतर करण्यासाठी लेखकाची परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई होऊ शकते.

प्रकाशक : ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahity.com

esahity@gmail.com

प्रकाशन : ७ ऑक्टोबर २०१७

©esahity Pratishthan®2017

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

लेखकाचे मनोगत

“आकंदन” हे पुस्तक वाचकांच्या हाती देताना मला विशेष आनंद होत आहे. या पुस्तकात एकुण चार कथा असुन प्रत्येक कथेचा बाज वेगळा आहे. तसेच कथा वाचताना अश्या धाटणीची कथा आपण अगोदर वाचली आहे असे वाचकाला वाटणार नाही. याचीही लेखक म्हणुन खबरदारी घेतली आहे.

लेखक म्हणुन राजन खान सरांच्या साहित्याचा माझ्यावर विशेष प्रभाव असला तरी मी माझी स्वतःची एक वेगळी लेखनशैली विकसीत करायचा प्रयत्न केला आहे. त्यात मला कितपत यश आले हे वाचकांनीच ठरवायचे आहे. वाचकांच्या समाधानावरून ही बाब लक्षात येईलच.

या कथासंग्रहात एकुण चार कथा असुन नियोग माणुस घुसमट आणि युद्धानंतरचे युद्ध अशी या कथांची नावे आहेत. या चारही कथांचे विषय पुर्णतः वेगळे असुन प्रत्येक कथेचा बाज आणि भाव वेगळा आहे. नियोग ही कथा एका स्जीचे भावविश्व मांडणारी असुन स्जी राजधराण्यातील असो वा सामान्या स्जी तिच्या मातृत्वाच्या भावना सारख्याच असतात यावर ही कथा प्रकाश टाकते. तसेच नियोगातुन जर मुलगी जन्माला आली तर तिचा त्याग करावा लागणार या जाणिवेने आई म्हणुन एक राणीला झालेले दुःख या कथेत लेखकाने मांडले आहे. राजधराण्याच्या प्रथा फरंपरा स्त्रियांसाठी कश्या जाचक आहेत यावरही नियोग कथा प्रकाश टाकते.

माणुस ही अशीच एक कथा समाजातील जात वास्तव व त्यातुन खालच्या जातीतील समाजाची होणारी फरपट मांडणारी नाही. ही फरफट कायमची थांबावी आणि आपल्या वाटयाला आलेले गलितगाऊ जिवन आपल्या मुलाच्या वाटयाला येऊ नये म्हणुन आपली जात लपविणा या माणसाची झालेली अवस्था व समाजाचे त्याकडे नकरात्मकतेने पाहणे लेखकाने याकथेत प्रभावीपणे मांडले आहे.

घुसमट ही अशीच एक कथा आहे जी समाजात ताठ मानाने वावरणा या प्रतिष्ठीत माणसाचे दुसरे रूप मांडते. सत्ता मरताव प्रतिष्ठा या वावी मिळविण्यासाठी सभ्यपणे वागणारा पण प्रत्यक्षात अत्यंत नीच वर्तुण्क आणि विचार असणा या एका प्राचार्याची कथा घुसमटमधून लेखकाने मांडली आहे.

युद्धानंतरचे युद्ध ही अशीच एक विधवेचे मनोगत मांडणारी कथा असुन त्याविधवेला आपल्या पुर्वाश्रमीच्या प्रियकरावरोवर पुन्हा लग्न करायची संधी निर्माण झाल्यानंतर तिच्या मनात आलेल्या विचारांचे भावस्पर्शी चिजण मांडते .

सयाचारही कथा वाचकांना निश्चितच आवडतील अशी लेखक म्हणुन मी आशा करतो . वाचकांनी हे पुस्तक जरुर वाचावे असेही मी वाचकांना आवाहन करतो . हा कथासंग्रह आपल्याला आवडला तर जरुर कळवाच पण नाही आवडला तर त्याची कारणेही कळवा .

धन्यवाद□

डॉ . राहुल स . खरात

□९०९६२४२४५२□

मु . वाघळवाडी□पो . सोमेश्वरनगर□

मु . सा . का . महाविद्यालयाजवळ□

ता . बारामती□जि . पुणे□पिनै१२३०६ .

srass2006@rediffmail.com

लेखकाची ओळख

मी राहुल सदाशिव खरात . माझे मुळ गाव इंदापुर तालुक्यातील निमसारखर असुन पुणे आणि सोलापुर जिल्ह्याच्या सिमारेषेवर आहे . मी व्यवसायाने प्राध्यापक असुन सध्या मुगुटराव साहेबराव काकडे महाविद्यालय [सोमेश्वरनगर]ता . वारामती[जि.] पुणे येथे नोकरी करत आहे . मुळचा वाणिज्य विषयाचा प्राध्यापक असलो तरी वालपणापासुनच अवांतर वाचनाची आवड असल्याने वाचनाकडे वळलो . चांदोबा[अकवर विरबल]प्रंचतंज[जातक कथा यांच्यापासुन सुरु झालेला प्रवास साने गुरुजी पर्यंत पोहचला . श्यामची आई हे पहिले जाणिवा प्रगल्भ करणारे पुस्तक मी वाचले आणि त्यानंतर मग विणा गवाणकरांच्या ‘एक होता कार्हर’ पासुन सुरु झालेला वाचन प्रवास उपरा, उचल्या[कोल्ह्याटयाचं पोर यासारख्या काढंब-यापासुन ‘हिंदू’ सारख्या प्रगल्भ काढंब-यापर्यंत येऊन पोहचला . असे असले तरी प्रत्येकाची एक खास लेखकाची आवड असते तसेच माझ्या आवडीचेही काही लेखक आहात . त्यातील जास्त आवडीचा आमुक एक आहे असे सांगणे म्हणजे दुसर्यावर अन्याय करण्यासारखेच आहे . तरीही कम लावायचाच म्हटलं तर माझे सगळ्यात आवडते लेखक म्हणजे वास्तवाची जाण परखड शब्दात करून देणारे साहित्यिक म्हणुन मी राजन खान सरांचा निस्सीम चाहता आहे . त्यानंतर विणा गवाणकर[आनंद यादव]वा.पु. काळे[उलाकर मतकरी]डॉ. मो. मराठे[वि. स. खांडेकर]इगवती कर्वे[प्रतिभा इंगोले]मंजय पवार ते पुरोगामीकार राकेश वानखेडे यांच्यापर्यंत एक लांबलचक यादी डोळयासमोर येते . या सगळ्या लेखकांनी आपल्या विविध शैलीने अगोदर माझ्यातील वाचक समृद्ध केला आणि मला लिहायला प्रवृत्त केले .

लेखक म्हणुन तशी फार लहान वयात साधारण आठवीत असतानाच लिहायला सुरुवात केली पण त्यावेळेस साहित्यिक जाण नसल्याने ते कोणाला आवडायचे नाही . आजुबाजुला ते समजुन घेणारे वातावरण नसल्याने व विशेष मार्गदर्शन नसल्याने त्यात काय चुका आहेत हे कलायला मार्गच नव्हता . पण मी लिहायचे सोडले नाही . उच्च शिक्षणासाठी पुण्यात गेल्यावर माज लेखनातील बारकावे लक्षात यायला लागले आणि लेखक वाचक याच्यांशी झालेल्या संपर्कातुन मग मी लिहायला लागलो . महाविद्यालयाच्या दिवाळी अंकातुन कथा व कविता लिहायला लागलो . कथालेखन हा प्रकार विशेष आवडीचा असुन सामाजिक व्यवस्था व जातवास्तव[माणसाच्या जगण्यातील फोलपणा आणि चेहर्यामागचा खरा चेहरा लेखनातुन समोर आणणे ही माझ्या कथा लेखनाच्या सशक्त वाजु आहेत असे मला वाटते .

इतर साहित्य प्रकारांपेक्षा कथालेखनात आपली विशेष रूची आहे हे लक्षात आल्यावर मी कथा लेखनावर विशेष भर दिला व वर उल्लेखित लेखकांच्या सर्व कथा[काढंब]या वाचल्यावर आपण सर्व प्रकारच्या कथा लिहु शकतो याची जाणीव झाली . त्यानंतर मी विनोदी कथा[भयकथा]प्रेमकथा[मुडकथा]यासारख्या

विविध कथा लिहील्या आणि त्या वाचकांनाही आवडल्या . त्यामुळे यातील काही वाचकांनी मी कथांचे एग्वादे पुस्तक काढावे असे सुचविले व त्यातुनच हे पुस्तक आकाराला येत आहे .

भविष्यात काढंबरी प्रसिद्ध करण्याच्या मानस असुन ‘एक जातीचा धर्म’, ‘विदुर’ आणि ‘कथा एका निलंबनाची’ या तीन कांदव-या प्रसिद्ध करायच्या आहेत . त्यांच्यावरचे लेखन चालु असुन त्याही निश्चितच वाचकांना आवडतील . यातील काही कथा चिजपटाच्या पटकथांच्या अंगानी जाणाऱ्या असुन भविष्यात यावर चिजपट निर्माण व्हावेत अशी अपेक्षा आहे .

राहुल सदाशिव खरात

संपर्क पत्ताः

मु . वाघळवाडी पो . सोमेश्वरनगर

मु . सा . का . महाविद्यालयाजवळ

ता . बारामती इ . पुणे पिन ४१२३०६ .

srass2006@rediffmail.com

मो.नं 9096242452

आक्रंदन

राहुल खरात

अपर्णपञ्चिका

माझ्या लेखन आत्मविश्वासावरील धुळ झटकणाऱ्या

माझा प्रिय मिज

श्री . संतोष विठ्ठल शेंडकर

यास अर्पण

या कथासंग्रहातील सर्व कथा काल्पनिक आहेत.

यातील सर्व पात्रे, नांवे, प्रसंग आणि स्थळे काल्पनिक असून
त्यांचे कोणत्याही जीवित अथवा मृत व्यक्तीशी साम्य आढळून आल्यास
तो निव्वळ योगायोग समजावा.

आक्रंदन

राहुल खरात

कथानुक्रम

माणूस

युद्धानंतरचे युद्ध

घुसमट

नियोग

“माणूस”

“न्यायाधिशाचं आगमन होत आहे हो.....” ही पट्टेदाराची हाळी ऐकून भीमा भानावर आला . न्यायाधिश आल्यावर उटून उभं रहायचं असतं हे पिकवर आणि मालिका बधून त्याला ठावुक व्हतं पण आपल्याच विचारात गढलेल्या भीमाचं त्यांच्या येण्याकडं ध्यान नव्हतं . तो आपल्याच विचारात बुडाला होता . सगळे उटून उभे राहिले पण भीमा वसलेलाच आहे इ लक्षात येताच त्याच्या वकीलानं भीमाचा शर्ट ओढला आणि उभा राहायला कुनावला तसा भीमा गडवडत उभा राहिला अन् सगळ्या बरोबर पुन्हा खुर्चीत स्थिरावला . सहा महिन्यापुर्वी भीमानं कोर्टात केस टाकली व्हती . पण केस काय वोर्डावर येत नव्हती आणि त्यामुळं पोराच्या अँडमिशनचापण सगळा बद्धयाबोल झाला व्हता . पोराची चिडचिड वाढली व्हती पण आता कोर्टाच्या निर्ण याशिवाय काही होणं शक्य नव्हतं . केस तशी वेगळी द्रमदार आणि तितकीच खळबळजनक होती पण कोर्ट केसेसची एवढी मोठी संख्या लक्षात घेता सहा महिने हा तसा सगळ्यांच्या दृष्टीने खुपच लवकरचा कालावधी होता . तसं भीमाच्या वकीलाने त्याला आणि त्याच्या पोराला सांगितलंही होतं . नशीवाने वोर्डावरील केसेसच्या यादीत भीमाच्या केसचा आज पहिलाच नंबर होता .

कोर्टाचं कामकाज चालु झालं आणि भीमाचं नाव पुकारलं गेलं . भीमाच्या वकीलानं भीमाची हजेरी लावून त्याला न्यायाधिशांसमोर उभं केलं . “न्यायाधिश महोदय...! हे माझे अशील भीमा नारायण यांची केस फारच गंभीर आहे आणि त्यात प्रतिवादी म्हणून कोणाला उभं करायचं हाच मोठा प्रश्न आहे . आणि तो प्रतिवादी आपण ठरवायचा आहे . माणुस म्हणून जगणाऱ्या प्रत्येक सुजाण माणसांसमोर या माणसाची केस प्रश्नांची एक भली मोठी मालिकाच निर्माण करते . कारण या माणसाला “जात” हवी आहे अशी याची आग्रही मागणी आहे .” भीमाच्या वकीलाने आपली वाजु मांडली .

त्यावर न्यायाधिश म्हणाले “तुमचा काहीतरी गैरसमज झालेला दिसतोय न्यायालय काय जाती वाटण्याचा किंवा निर्माण करण्याचा कारण्याना नाही शिवाय समाजरचनेनुसार त्याची जन्माची जी ‘जात’ असेल तीच त्याची ‘जात’ असा आपल्या समाज व्यवस्थेचा नियमच आहे की . त्याच्या पुर्वजांची जी ‘जात’ असेल त्यानुसार त्याला ती जात मिळालेली असेलच की” .

“नाही महोदय इच्छा तर या केसमधील मोठा पेचप्रसंग आहे . याचे पुर्वज सगळे निरक्षर आडाणी अन् पिढ्यान्पिढ्या शिक्षणापासून वंचित समाज घटकातले इच्छाचा पोरगा हीच ह्याच्या घरातील पहिली शिकणारी

पिढी■त्यात ह्यानं पोराच्या दाग्वल्यावर जातच लावलेली नाही. त्याच्या पोराचा जातीचा दाग्वला आपल्या माहितीसाठी सोवत निशाणी क्रमांक १ लाच जोडला आहे”■भीमाचा वकील युक्तीवाद करत म्हणाला.

त्यावर न्यायाधिश म्हणाले■‘अहो■जात नाही कसे म्हणता त्याच्या शाळा सोडल्याच्या दाग्वल्यावर तर जात नमुद केलीय की■‘माणुस’ म्हणून’.

“तुमचं म्हणणं रास्त आहे साहेब■पण तीच तर खरी अडचण आहे. त्याचा पोरगा वारावीला बोर्डा त पहिला आलाय. अभियांत्रिकीच्या सीईटीला पण त्याला अव्वल क्रमांकाचे मार्क आहेत. शिवाय कुठल्याही शासकीय आणि निमशासकीय कॉलेजमध्ये त्याला सहज ॲडमिशन मिळू शकत होते■पण कोणत्याच संस्थेने त्याला त्याच्या जातीमुळे ॲडमिशन दिलेले नाही. शिक्षण संस्था म्हणतात■देशाच्या जातीच्या यादीत कुठेच ‘माणुस’ नावाची जात नाही. प्रवेशाचे नियम बघता प्रत्येकाला कोणती ना कोणती जात असलीच पाहिजे आणि त्यानुसार त्या त्या जातीतील मुलांना आपण त्यांच्या जातीच्या प्रवर्गातून■अंवर्गातून प्रवेश देतो. या मुलाने लावलेली जात कुठल्याच जात■धर्म■बंश यांच्या यादीत येत नाही■तेव्हा आमचा नाईलाज आहे”.

“मग त्याला खुल्या प्रवर्गातून का प्रवेश दिला नाही?” न्यायाधिश म्हणाले. “साहेब खुल्या वर्गातील विद्यार्थी■प्रालक आणि विद्यार्थी संघटनांनी याविरोधात थेट उच्च न्यायालयात याचिका दाग्वल केली आहे की■ह्याची जात खुल्या प्रवर्गात मोडत नाही■तेव्हा याला खुल्या प्रवर्गातून प्रवेश दिल्यास आमची एक जागा कमी होईल. पण यावर अजून सुनावणी झालेली नाही■ही याचिका प्रलंबित आहे. यात सर्व शिक्षणसंस्थाचा संघी प्रतिवादी आहे आणि त्याचा आधार घेऊन सगळया शिक्षणसंस्थांनी याच्या मुलाला प्रवेश नाकारला आहे. शिवाय एकदा लावलेली जात बदलता येत नाही आणि ती बदलण्यासाठी लागणारी कोणतीच कागदपत्रे पुरावा म्हणून माझ्या आशिलाकडे उपलब्ध नाहीत आणि तसा कोणताच कायदाही आपल्याकडे नाही. त्यामुळे सरकारी कार्यालयेही दाद देत नाहीत. तेव्हा आपणच आता योग्य तो न्याय दिला पाहिजे”. भीमाचा वकील युक्तीवाद करत म्हणाला.

“प्रश्न गंभीर आणि तितकाच कायदेशीर पेचप्रसंग निर्माण करणारा आहे. शिवाय कोर्टापुढे असा खरटला प्रथमच आलेला आहे तेव्हा हा माणुस “माणुस” कसा झाला हेही समजून घेण तितकच महत्त्वाचं आहे. तेव्हा अगोदर त्याचे म्हणणे ऐकून घेणे आवश्यक आहे.” असं न्यायाधिशांनी म्हणताच भीमा आगोपीच्या कठडयात येऊन उभा राहिला.

भीमा म्हणाला■‘साहेब■या माझी जात लपावली हाय ह्ये खरं हाय पण त्याला कारणं पण तशीच हाईत. माझ्या पोराची ‘माणुस’ ही लावल्याली जात पण म्या लय इचार करून लावली वृती. पण पुढं जाऊन असला काय गुताडा व्हईन■असं मला सपनातपण वाटलं नव्हतं. तरीपण माझं समदं म्हणणं ऐकल्यावर तुम्हाला वाटलं तर मी माझी जात सांगीन■कारण त्येच्यामुळं माझ्या पोराचं शिक्ष्याण आडल्यालं मला चालणार न्हाय. फकस्त मला लवकरात लवकर निर्णय द्या■मंजी झालं’. ‘साहेब■या अश्या जातीचा माणुस हाय■ज्याला

समाजात काय वी किमत न्हाय . आमचा ना कुठं ठावठिकाणा ना कुनाला सांगायला गाव . शेतवाडी जमीनजुमला तर लांबच ह्यायला . अगदी आजसुदाक ह्यात कायबी फरक न्हाय वघा समदं जसच्या तसं झोया सायबाच्या काळापासून चालत आल्यालं अगदी तसंच वगा . अश्या परिस्थीतीत मिळकतीचं काय वी साधन न्हाय कष्ट करून जगावं तर कुनी कामाला वी ठुत न्हाय मग जगावं कशानं मानसानं प्रॉट काय दम काढतंय व्हय . आमची वारा गावची लोकं मग चोया माया कराय लागली . सुरवातीला ह्या चोया माया पोटापाण्या पुरत्याच चालायच्या . सायब आमची जात मुळातच लय कडक अन् काटक मार खायला अन् मार द्यायला पण' पळायला तर लय तरवेज घोरी करून एकाद्या पळाला तर हजार माणुस लागु द्या मागं कुनाच्या वा ला सापाडणार न्हाय . एकाद्याच्या रानातलं धान चोरलं तर त्यो माणुस पोलिसात कम्प्लेट द्यायचा . मग काय समद्या रानावनातनं वाया पोरासंगं पळापळ व्हयची . गडी माणसं न्हाय घावली तर वायापोरांना पकडून न्यायची लय मारहाण करायची पोलिसं . वाया बापडया तरण्या पोरंची अबु पण जायची अन् आजबी जातीया . एकाद्या गडी सापडला तर कधी कधी गावाच्या ताब्यात पण द्यायची पुलिसं मग काय सगळा गाव मरेस्तर मरायचा एग्वादा मरायचा पण मार जिह्वारी लागून . जी वाचायची त्यांना पोलिसाकडनं अन् पुन्हा कोर्टातनं शिक्षा व्हायची . कर्ता माणुस आत मधी गेला की वायापोरं उघडयावर पडायची मग काय पोटासाठी बायांना पण चोया माया कराय लागायच्या अन् त्यामुळं सगळ्या जातीवरच गुन्हेगाराची शिक्षा बसलाय वगा . एकाद्याला वाटलं आपण कष्ट करून मानानं जगावं तर कुनी हाताला कामपण दिना . मग काय चोया करण्याशिवाय मार्गच न्हाय ह्यायला वघा . 'माजा वाप वी असाच अडूल चोर व्हता . लय ताकदवान गडी मार चार पैलवान एका टायमाला लोळवल असा . डोक्याला पण लय हुशार एवडया चोया केल्या पण कुनाच्या वापाला कधी सापाडला न्हाय गावच्या पाटलानं त्येला हेरला . त्यो पण चोरच पण प्रगतिष्ठीत माणुस कायदा अन् सरकार २४ तास त्याच्या दिमतीला असायचं . त्याचं सगळं गुन्हं तिथल्या तिथं जिग्ययचं . त्यांनं पण अशीच टोळी पाळल्याली सुगीच्या दिसात ही टोळी आस पासची समदी गावं लुटायची . चोरी करणाराला चोरीचा माल चौथ्या हिस्साने मिळायचा . त्याने माझ्या वापाला टोळीत घेतला . माजा वाप वी लय धोरणी व्हता . म्हणला मी टोळीत ईतु पण तुमच्या गावात माझ्या लोकांना कायमचा निवारा मिळाय पाहिजे . माझी माणसं गावाला कायबी तरास देणार न्हाईत . गावानं पण माझ्या माणसाला तरास दीला न्हाय पायजीन' . पाटील तयार झाला प्रण गावकरी इरंला पेटलं . म्हणालं ही असली व्याद आपल्या गावात नगं गावाला धोका हायच पण आपली पोरं वाळं ह्याचं वागण्यानं विगाडत्यानं' . पाटलानं पंचायत भरविली अन् शासनाचा आदेशच गावासमोर फेकला म्हणला "शासनाचं धोरण सर्वांना समान संधी द्यायचं हाय ह्यांचा नेता माज्या ईश्वरासातला ह्याय . त्यांचा आपल्याला कायबी तरास होणार न्हाय . आज नाय तर उद्या ह्ये करावं लागणारच हाय त्रिवा आजच आपून ह्ये केलं पाहिजे अन् तुमी इरोध केला तरी म्या ह्ये करणारच हाय" . माझ्या वापाचा अन् माझा ऊर भरून आला . मनात म्हणलं 'ह्यो पाटील खरंच देव माणुस ह्याय . आपलं नक्कीच भलं करील' . तरी गावाचा ईरोध काय थांवना . मग गावातली जूनी जाणती माणसं म्हणाली 'पाटील तुमायला ठिवायचंय ना त्यन्ता मग खुशाल ठिवा पन येसीच्या

वाहेर [आवाची राग्वाण पण क्हईन अन् गावापासनं लांब वी क्हत्याली] द्ये वी बिनधोर अन् आमीवी, कसं...!” . शेवटी पाटिल राजी झालं अन् आमच्या ५[प॒० झोपडया गावाच्या वेसं बाहिर उभ्या [ह्यायत्या .

पाटलानं रोजीरोटीचा प्रश्न सोडीवला अन् डोक्याला छतपन दिलं [मग काय सगळी विरादरी पाटलावरनं जीव ववाळून टाकाया लागली . पाटलानं चोरांना निवारा दिला म्हणून [प्राटलाचं अन् गावाचं नाव समद्या देशात गाजलं वघा] द्याला लई मान मरताव पण मिळालं . इकडं चो[या मा[या पण जोमानं चालु क्हत्या . पाटलावरुवर आमी वी मालामाल झालु] पण चो[या वाढत्यानं सगळया जिल्ह्यात गदारोल झाला वघा . पुढं जाऊन पाटलाला पण त्ये जड जाया लागला] पण लोभ काय सुटला नाही . प्रकरण सगळया राज्यात माजलं तवा सरकार अन् पुलिसपण हात धुवून मागं लागलं . चो[या मा[या थांबत्या की कमावत्यालं समदं मोडून खाल्लं . मालाची पावती नसायची . आमची माणसं वधूनच सोनार वळकायचा माल चोरीचा हाय म्हणून . मनाला वाटं तेवढं पैसं हातात ठेकवायचा . जास्त मागीतलं तर म्हणायचा “अरं एक तर माल चोरीचा] स्यो घ्यायचा मजी पोलिसापसनं वरपतोर समद्याचं ग्रिंवं गरम करावं लागत्यातंय प्रकरण दावायसाठी अन् तुला कसं काय जास्त दिव . ” समद्या पैसा अन् सोनं नाणं खाण्यावारी घालावला . रोज आंडी] मटनं खाणारी अन् दारू पिणारी मानसं . पैसा कितीक दिस पुरणार . मग बाया माणसं रातवं इरीतचं गावातत्या माणसाचं धान चोराय लागली] अधनं मधनं एखाद्यं घर पण फोडायची . गावाचा राग वाढत गेला पण पाटलापुढं सारा गाव गप क्हता . पण एकदा मात्र तरण्या पोरांनी मिळून गावातलं देवाळच लुटलं . मग काय गाव पिसाळला . लोकांनी पाटलाचा विरोध मोडून काढला] प्रोलिसांला वर्दी दिली . सगळी तरणी पोरं अन् गडी माणसं वेदम मारहाण करून पुलिसाच्या ताव्यात दिली . माझ्या बापाला वी पकाडलं . पोलिसं वाटच वघत व्हती . त्यांनी मागचं सगळं गुन्हं कबुल करून घेतलं . मग मात्र पाटलानं स्वताचा जीव वाचवायसाठी हात वर केलं . माझा बाप लय चिडला] माथेफिरू माणुस] ग्रेल आल्यावर जीव देणार पण अन् घेणार पण . रात्रीचाच पोलिस चौकीतनं पळाला . थेट पाटलाच्या घरी आला] प्राटलाचा जीव घ्यायला . पाटलीन वाईनी वोंव ठोकली अन् सगला गाव जागा झाला . माझा बाप वस्तीकडं पळाला . सगळा गाव मागं लागला काट्या] कु[ह्याडया घिऊन . बापानं गुपचुप मला खाद्यांव टाकलं] माझ्या आयनं माझ्या भनीला पाठीवर बांधलं अन् रस्ता दिसल तिकडं पळत सुटलु . गावानं सगळया झोपडया पेटावल्या] आमची लोकं झोपल्या जागी जळून खाक झाली] जी जीव वाचवून पळाली] त्यान्ला टिपून टिपून मारली . माझी आय अन् भन वी जवळच सापाडली . त्यांचं काय झालं त्ये मला आजपतोर ठावं न्हाय] प॒न बाप मात्र आठ दिस मला घिऊन रानोमाळ हिंडत व्हता . आमची सगळी टोळीच उध्दवस्त झाली . आमच्यात एका टोळीतली माणसं दुस] या टोळीत घेत नाही . एकदा गेला तरी मारून हाकलून देत्यात . अन् अश्या परिस्थितीत तर कुनी जवळ करीत न्हाय . मग आस] याला जाणार तरी कुठं . तसंच जीव मुठीत धरून रस्ता दिसंन तिकडं दोघं पळत सुटलो पण पाटलाला सगळया रानवाटा माहिती व्हत्या . माझ्या बापाला मारायसाठी पाटील पुलिस संगं घिऊन आठ दिस फिरत व्हता . आपून सापाडतुय असं वाटलं] तवा माजा जीव वाचवायसाठी मला दडवून माझा बाप स्वता पोलिसाला समोरा गेला . मी सापडु न्हाय म्हणून त्यो दुसरीकडं पळाला . पोलिसांनी अखवी बंदुक त्याच्या अंगावर रिकामी केली] प॒ण माझा बाप मरताना पाटलाला मारून मेला . माझ्यासमोर माझा बाप मेला] प॒ण

मला कायवी करता आलं न्हाय . मी घावरून लपून **द्वायलो** . पोलिसांनी पाटलाचा अन् माझ्या वापाचा मुडदा गावात नेला . पाटलाचं मरण बलिदान ठरलं . त्याचा पुतळा गावात उभा **द्वायला** तर माझा वाप निराधार म्हणून मेला **पोराचा** शिक्का कपाळावर घेऊन . त्याला कुनी**क्रधी** अन् कुठं मुठमाती दिली त्ये वी मला कळालं न्हाय . ’

‘सायेव गावात निवारा मिळाल्यापसनं, स्या मात्र आमच्या लोकांपासनं लांबच झाल्तो**मला** तसलं कायपण आवडत नव्हतं . गावात जाऊन शाळा**शाळेत** सगळया पोरांची एकसारखी नवी कापडं**द्रप्तार** वधून आपल्याला वी शाळात जायला पायजे असं वाटायचं**पण** शाळेपाशी गेलं तरी लोकं अन् गुरुजी हाकलून लावायची . म्हणायची**पोराची** दप्तरं चोरायचं ह्ये गावडं**हाकला** त्याला . देवळात पण येव द्यायची न्हाईत . लोकं म्हणायची**लका** कायवी **ख्राता****महिना** महिना आघुळ करत न्हाईस**आला** का देव वाटवायला**चल** चाल्ता हु इथनं’ . पुजारी म्हणायचा**इथं** इऊन तपासनी करतुस काय**झोरगा** नजर ठिवायला अन् वाप चो**या** करायला**हाना** त्याला धरून . मग वारकी पोरं काय अन् मोठी माणसं काय कुनीवी मारायचं . रडत घरी गेलं तर आय म्हणायची**कशाला** उलथायला जातुस तिथं**मी** लय घाण घाण शिव्या द्यायची . मला लय वाईट वाटायचं . मी मनातल्या मनात इचार करायचो**गावातलं** वातावरण**आपून** राहतु ते वातावरण**किती** तरी येगळं हाय . आपली लोकच लय घाण**द्वांना** आपून सुधरावं असं वाटतच न्हाय’ . ‘पुढं जाऊन तर साहेब मला आमच्या लोकांची खिसन यायला लागली**अगटी** माझ्या आय**भनीची** पण**वाप** पण तसाच व्हता**प्रन** माझं ऐकायचा अन् त्येला पटायचं पण माझं बोलणं’ . मला म्हणायचा**तुला** पायजे तसं वाग**प्रायजे** तसं जग**मी** काय न्हाय बोलणार**जणु** त्याला त्याच्या शेवट ठाव होता . पण त्याचा नाईलाज होता . मला शाळेत लावायला अन् द्यायला कुनीच राजी नव्हतं . त्यो म्हणायचं**काळ बदलंन****मु** न्हाय शिकला**मर** तुझी पोरं नक्की शाळा शिकत्यान . फकस्त तु असाच इचार करत जा**तुझ्या** मनासारखं नक्की हुईन एकदिस . सायेव माझ्या आय**भनीचं** काय झालं**त्या** मेल्या का जित्या ह्याईत**द्व्य** मी अजावात बघितलं न्हाय**पण** वाप मेला तवा स्या खुप रडलो . शाळेच्या जवळ थांबून ज्ये ऐकलं त्यातून स्या एकच ध्यान्यात ठेवलं की**आपून** सगळी माणसं हाय आन् माकडं आपली पुर्वज . आपून इचार करतो अन् तसं वागतो म्हणून आपून माणसं अन् हीच आपली एकमेव जात . त्येच स्या ध्यानात ठुलंय आजपातोर . अन् हितनं म्होरं माणुस म्हणूनच जगायचं वागायचं असंच ठरावलं”

‘साहेब**तिथनं** निघाल्यावर स्या पह्यलं ठरावलं आता आपण गुन्हेगाराचं प्याँर हाय असं वाटनं असं आजिबात वागायचं न्हाय . मग स्या पह्यली अन् शेवटची चोरी केली . माझ्या शीनच्या पोरांची कापडं स्या नदीवरनं चोरली . लय घावारलु बघा . कुनी बगीतलं तर न्हाय ह्या भितीनं नदीच्या कडंन काटं**कुटं****द्रगड****द्वींडं** तुडवत चार**पाच** कोस पलालु**सगळया** पायात काटं टेचल्यालं . पायातां रक्त गळत व्हतं . काटाडया लागून सगळया अंगावर खरचाटलं**अगुदरच** फाटल्याली अंगावरची कापडं पाक फाटून गेली . म्हणलं चला या कपडयावरुवर आपली वळग्व पण फाटली . पायातल्या काटयाच्या दुग्घण्यापरास ह्याचा लय तरास वाटला . त्यादिशी पयल्यांदा मी नदीच्या पाण्यात घासून पुसून आंगुळ किली . पाण्यातां वाहिर आलु तवा एक नवी वळग्व

घिऊन■नव्या कापडावरूवर . वाट दिसंन तिकडं चालत गेलु . आमच्या जातीत एका गावातल्या माणसाला दुस■या गावातली माणसं जवळ करीत न्हाईत वगा . जात एकच पण सगळं ऐकमेकाचं वैरी . परत्येकाचा इलाका ठरल्याला दुस■याने तिथं दिसायचं न्हाय आज्ञावात■हायतर त्याचा मुडाडा पडलाच म्हणून समजा . मग जायचं तरी कुठं . वाट दिसंन तिकडं चालत ■द्यायलो . एका गावात लगीन चालु व्हतं तिथंच थांबलु . आयुष्यात पयल्यांदा पयल्या पंगतीला जिवलु वगा त्या दिसी . पण आगांव कापडं चांगली■कुण्णी कुण्णी हाटाकला न्हाय वगा■हायतर आमच्या नशिवी रायलं■सायलं अन् उष्टं■माष्टंच सगळं . लय भारी वाटलं■म्हणलं इथंच ■द्यायचं■पडं त्ये काम करायचं . मंग म्या माझी पत्रावळी तर उचललीच सायेव■पण पंगतीत बसल्याला समद्याच्या पत्रावळ्या उचलु लागलु . कुनी वगितलं न्हाय जात कनंची हाय . एक माणुस म्हणला■ये पोरा लवकर खरकाटं झाडून धी, दुसरी पंगत वसायचीय' . म्या लगीच चकाचक झाडून घेतलं . समदी माणसं पांगली तरी तिथंच वसून रायलो . संध्याकाळ झाली तवा घर मालकाचं लक्ष गेलं वगा . त्यानं लय खुदून खुदून विचारलं पण मी कायपण बोललु न्हाय■हणलं आपून बोललं तर ह्याला आपली जात कळायची . त्याला वाटलं म्या मुका हाय की काय . त्यानं जेवणार का ईचारल्यावर मान डोलवून व्हय म्हणालो . त्यो म्हणाला■एकाय येतंया■पण मुकं दिसतंय' . म्या जेवलो की माझं ताट धुवून टाकलं . त्याला काय वाटलं कुनास ठाऊक■मला म्हणला रहा इंथच■क्राम करावं लागंन . म्या होकारार्थी मान डोलावली . मनाला लय भारी वाटलं . पडं ती कामं करायचो . म्या कामाचा माणुस शिवाय खान्या■गिन्यावारी काम करतुया म्हणल्यावर हळुहळु त्यानं घरदार■आय■बाप■पावणी■रावळी ह्यांच्यावद्दल इचारायचं सुडून दिलं . म्या मात्र मुक्यानंच दिवस ढकलत हुतं . कामं आटापली की शाळा■द्वेष्टं■चावडी इकडं तिकडं जाऊन बसायचो . चांगलं वाईट ऐकून शिकून झाल्यावर मला मुक्यानं दिस ढकलाय लय जड गेलं वघा . वरीसभर तिथं काढल्यावर दिवाळीला मिळाल्याली कापडं अन् मालकानं दिल्यालं १०० रुपये घिऊन रातीलाच त्ये घर सोडलं अन् रेल्वेत वसून जिकडं गाडी जाईन तिकडं जायचं म्हळ्यो . गाडीनं मम्बई गाठली वघा . तवा मी १५■६ वर्षाचा असंन वघा मम्बईत मातुर माझं लय भलं झालं वगा सायेव तिथं फकस्त मानसं पायजेत कामाला■मुम्ह्या आंगात वळ असलं की कुनी ईचारत न्हाय 'तुझी जात कंची' म्हणून . समदी कामं किली वगा मम्बईत . पैसा पण लय कमावला . म्हणलं आता हिथंच ■द्यायचं■माणुस म्हणून जगाय तरी ईन■आयुष्य फुटपाथवर गेलं तरी चालंन . पण माणसं समदीकडं सारकीच असत्यात जणु . नव्यदचा काळ त्यो■जाती अन् धर्मवादाचा कडेलोट झाल्याला . रोज कुठं ना कुठं वारीक■सारीक कुरुवरी व्हायच्या■एका राती अचानक मम्बईत दंगल पेटली■ज्ञय माणसं मेली वघा . आय■बाप मेल्याली पोरं■बाळं पोरकी झाली . त्या पोरक्या पोरातलंच याक मी उचालला . त्येच ह्ये पोरगं . माझं म्हणून म्या वाढावलं . म्हणलं आपलं लगीन काय व्हयाचं न्हाय . लग्नासाठी पोरगी लागती अन् तिला जसा जात■धर्म■कुल■मुळ■गाव■गावकी■भावकी असावी लागती तशी पोराला वी लागती . नुस्ती करतुक असून नाय चालत जी आपल्या समाजात . मपल्या कडं असलं कायवी नव्हतं वगा . मग म्हणलं नगं असल्या लग्नाच्या भानगडीत पडाय . एवढी वरसं गेली■गाल्याली पण जात्याल . शिवाय ह्ये पोरगं हाईच म्हातारपणीचा आधार . म्या त्याला संबाललं . जात■आत■धर्म असलं काय वी वगीतली न्हाय वगा . म्हणलं ह्याला वी असलं काय कळु द्यायचं न्हाय . म्या मम्बईतली दुसरी जागा बगितली . फुटपाथ

सोडला . झोपडं घेतलं भाडयानं . सगळ्याला सांगितलं घरातलं सगळी माणसं दंगलीत जिवनशी गेली . मी अन् ह्ये पोरगं वाचलु . शेजारच्या आयावाया पोरासाठी धावून आल्या . त्यात ह्याचं वालपण सरलं . मग ह्याला मुन्शीपालटीच्या शाळंत घातला . शाळंतल्या मास्तरीन वाईनी नावगाव ईचारलं म्या काय माझं आडनाव सांगितलं न्हाय . ह्याचं नाव सांगितलं सुरज म्हणून . मग मास्तरीन वाईनी नाव लावलमुरज भीमा नारायण” . तिला वाटलं आडनाव न्हाय मंजी मी मद्रासी हाय . मग ती म्हणली ‘जात काय तुमची’ . मी म्हणलमाणुस” . ती मला म्हणली‘पुढं जाऊन अडचण ईनवरी जात सांगा’ . म्या म्हणलमाणुस म्हणून जगायला कसली आलीय अडचण . उगच आडनाव बघून कुनी जातधर्म शोधाय नगं . म्हणलं उद्या कुनी जात इचारली तर माझं पोरगं म्हणनं मी माणसाचा पोरगा हाय म्हणून . तिला पण त्ये पटलं . मग तिनं जात लावली ‘माणुस’ . अन् आमी तवा पसनं ‘माणुस’ झालो वगा . मुन्शीपालटीच्या शाळंत सगळं फुकाट असायचं . ह्ये पोरगं चांगल्या घरातलं असावं . त्याचं आयवाप पन लय हुशार अन् खात्यापित्या घरचं असत्यान वगा . डोक्याला जसं लय हुशार निघालं तसं माझ्या कामात पण तरवेज निघालं . समदं येतं त्याला . वाटलं आपल्या आयुषाचं सार्थक झालं . साळंत त्याचा दरसालाला पहिला नंबर यायचा . तसाच वारावीला पण आलाम्हणलं पोराला कायतरी चांगलं बनवु” . समाजाला आणि जातीला अभिमान वाटंन असं . अन् मधीच ह्यो गुताडा झाला . आता तुमीच मला सांगा मी काय करायचं ते . कुठलीवी जात द्याफक्त माझ्या पोराचं शिक्ष्यान आडाय नगं सायेब” असं म्हणून भीमा डवडवल्यालं डोळे पुसत खाली बसला .

“मी याचिकाकर्त्याची वाजु ऐकली असून ती मला पूर्ण पटलेली आहे . शिवाय त्याने परिस्थितीनुसूप घेतलेले सर्व निर्णय मला माणुस म्हणून योग्य वाटतात आणि ते योग्यच आहेत . भीमराव नारायण यांची कृती एक सुजाण नागरिक म्हणून योग्य असून आपल्या या जातीव्यवस्थेने पोग्यरलेल्या समाजात ती सुशिक्षीत म्हणून स्वतःला मिरवणाया सर्वाच्या डोळयात अंजन घालणारी आहे . असे असले तरी ही वाब राज्यघटनेच्या आणि संबंधित कायद्याच्या पातळीवर पडताळून पाहणे आवश्यक आहे . अर्थात कामाचा व्याप लक्षात घेता यासाठी किमान दोन महिन्याचा कालावधी आवश्यक आहे . पण याचिकाकर्त्याचे होणारे शैक्षणिक नुकसान लक्षात घेता न्यायालय १५ दिवसांनी यावाबतचा अंतिम निर्णय देईल . तोपर्यंत प्रवेशप्रक्रिया स्थगित ठेवण्यात यावी”असं म्हणून न्यायाधिशांनी दिवसभराचं कामकाज तहकुब केलं .

भीमाचा पोरगा भीमाकडं एकटक बघत राहिला . हा माणुस ज्यानं आपल्याला माणुस बनवण्यासाठी एवढया खस्ता खाल्ल्यामो आपला वाप नाही ही कल्पना त्याला सहन होईना . आडाणी माणुस पण जाणीवा किती खोल सूजलेल्या . माणुस म्हणून जगायसाठी त्यानं केलेली धडपडत्याच्या कुटुंबाची झालेली होरपळ^{त्यात} त्याचं करपलेलं वालपण . आपल्याला आई आणि वाप यांची त्याने दिलेली माया . ‘तुम्ही एवढे काळे आणि मीच गोरा कसा’ या आपल्या प्रश्नावर त्यानं हसत हसत वेमालुमपणे दिलेले ‘अरं तु आय वर गेलास तुझ्या’ हे त्याचं उत्तर . कसा हा माणुस^{शिवाय} आपले आई वडील कोण अश्या असंख्य प्रश्नांची मालिका त्याच्या डोक्यात वादळासारऱ्यां घोंगवु लागली पण त्याला भिमाला काही विचारायची हिम्मत झाली नाही . आपल्या डोळयातील

अश्वु वापाला सहन होनार नाहीत हे लहानपणापासून जानून असलेल्या सुरजने आपले सगळे प्रश्न मनात साठवून ठेवले अन् भिमाला घेऊन तो घराकडे परतला . रातभर दोघांच्यापण डोळयाला डोळा लागला नाही . ‘आपल्या पोराला ह्ये कळायला नको होत’ हे जसं भिमाला वाटत होतं तसं ‘हे सगळं माझ्यामुळे झाल’ असा अपराधी भाव सुरजच्याही मनात होताच . आणि दोघांच्या मनात सतत राहिला . पण आता काही पर्याय नव्हता . कोर्टाचा निकाल हाती येईपर्यंत याच विचारात अबोल राहून दोघे पुढच्या तारखेची वाट पाहत होते .

ठरल्याप्रमाणे सुनावणीचा दिवस उजाडला . आज भर कोर्टात आपल्याला आपली जात सांगायला लागायची वेळ येऊ नये■अशी मनोमन प्रार्थना करून भिमा सुरजला घेऊन कोर्टात ठरल्या वेळेला हजर झाला . भिमाचा वकील अगोदरच तिथे वाट वघत बसला होता . त्याच्या दृष्टीनेही ही केस तितकीच महत्वाची आणि त्याच्या वकीली व्यवसायाला नवी दिशा देणारी होती . भिमाला दिलासा देऊन वकीलांनी त्याला अन् सुरजला कोर्टात नेऊन बसवले आणि कामकाज सुरु होण्याची वाट पाहु लागले . नेहमीप्रमाणे न्यायाधिशांचे आगमन झाले . आणि सर्व सोपस्कार पार पाहून त्यांनी कामकाजाला सुरुवात केली . “गेली पंधरा दिवस मी फक्त भीमा नारायण यांच्या केसवरच काम केले असून मला या गोष्टीचा अत्यंत आनंद■अभिमान आणि खात्री वाटतेय की■ मी या प्रकरणात दिलेला निवाडा सर्वमान्य■कायदा आणि भारतीय राज्यघटनेच्या चौकटीत बसणारा असून देशभरातच नव्हे तर जगभरात हा निकाल चर्चिला जाईल तसेच त्यामुळे कोणालाही आपल्यावर अन्याय झाला आहे असे वाटणार नाही . हा निवाडा बदलत्या काळानुसार आवश्यक असून आपली माणुसपणाकडे होत चाललेली वाटचाल यामुळे आणग्या प्रगत्यं तर होईलच पण देशातील सामान्य माणसाचा लोकशाही■न्यायव्यवस्था आणि राज्यघटना यावरील विश्वास आणग्या पक्का होईल यात शंका नाही” ■असे म्हणून न्यायाधिशांनी निकाल वाचायला सुरुवात केली .

“ याचिकाकर्ते भिमा नारायण यांनी आपल्याला ‘जात’ हवी आहे यासाठी दाग्वल केलेल्या याचिकेवर सर्व बाजूंनी सग्योल अभ्यास आणि विश्लेषण केल्यानंतर ज्या वाबी निर्दर्शनास येतात त्यावर प्रकाश टाकणे मला महत्वाचे वाटते . निसर्गांने माणसाला मुळात दोनच जाती दिल्या असून त्या ‘स्त्री’ आणि ‘पुरुष’ याच आहेत . वाकी जात■धर्म■पंथ हे मानवनिर्मित आहेत . एका विशाल जनसमुदायावर प्रभत्व आणि वचक निर्माण करण्यासाठी काही स्वार्थी माणसांनीच त्या निर्माण केल्या आहेत . त्यातूनच देशात आज जात■धर्म आणि पंथ यातून गंभीर समस्या निर्माण झाल्या असून त्यामुळे देशांचा सर्वांगीन विकास खुंटला आहे . देशाच्या घटनाकारांना ही वाब चांगलीच अवगत होती■ आपले भाग्यच म्हणावे लागेल . त्यामुळे कायदा सगळ्यांसाठी सारखा असून त्यापुढे कोणतीही जात■धर्म■पंथ श्रेष्ठ किंवा कनिष्ठ नाही . त्यामुळे कायदा कोणालाही विशेष वागणुक देत नाही . राहता राहिला आरक्षणाचा विषय . ते मागासवर्गाच्या उन्नतीसाठी आणि शतकानुशतके त्यांच्यावर झालेल्या अन्यायाचे क्षालन करण्यासाठी दिलेले आहे . तसेच त्याची व्यवस्थित अंमलवजावणी न झाल्याने आरक्षणाचे उद्देश अजून सफल झालेले नाहीत . मागासवर्गाला अजूनही योग्य तो न्याय मिळालेला नाही . हे विविध अहवालांवरून स्पष्ट होते . त्या अन्यायातूनच भिमाने आपली जात टाकली आहे■पन ती चोरलेली

नाही . म्हणजेच भिमाला ‘आपण सवर्ण आहोत’ असे म्हणता आणि सांगता आले असते पण त्याची ओढ सवर्ण पणाच्या पलिकडे असलेल्या माणुसपणाकडे आहे . ती ओढ आपल्यापेक्षा खुप वेगाने आणि प्रामाणिकपणे झालेली आहे . अशया परिस्थितीत भिमाची मुळ जात कोणती याला काहीच महत्त्व राहत नाही आणि ती कोणती हे जाणून घेण्यात न्यायव्यवस्थेला स्वारस्य वाटत नाही’ . ‘राज्यघटनेनुसार ‘खुला’ प्रवर्ग ही सवर्ण जातींची किंवा कोणत्या एका धर्माची मक्तेदारी नाही . खुला याचा अर्थ सर्व जाती आणि धर्मासाठी खुला असाच होतो . एखाद्या जातीच्या व्यक्तीला ‘आपण खुल्या प्रवर्गातिले आहोत’ असे वाटले तर त्याला त्याचा लाभ घेता आला पाहिजे □ तिथे ती व्यक्ती कोणत्या जातीची आहे हा प्रश्न अत्यंत गौण ठरतो . अगदी अगोदर त्याने आरक्षणाचा लाभ घेतला असला तरी . या केसमध्ये संबंधित व्यक्ती खुल्या प्रवर्गातील नसली तरी ती मागास या प्रवर्गातीलही नाही □ की ठामपणे नमुद करतो . शिवाय त्याला आजपर्यंत आरक्षणाचे कोणतेही लाभ मिळालेले नाहीत . तेव्हा सुरज भिमा नारायण यांना “खुला” या प्रवर्गात समाविष्ट करून त्यांना प्राधान्याने आणि सन्मानाने त्यांच्या पसंतीच्या महाविद्यालयात □ पसंतीच्या अभ्यासक्रमास प्रवेश देण्यात यावा . हे न्यायालय भिमा नारायण आणि सुरज भिमा नारायण यांची ‘माणुस’ ही जात कायम ठेवत असून जातीच्या सुचीत ‘माणुस’ ही जात समाविष्ट करण्यासाठी सरकारने लवकरात लवकर योग्य ती पावले उचलावित व त्याचा अहवाल वेळोवेळी या न्यायालयाला सादर करावा तसेच याचिकाकर्त्याना शक्य तितक्या लवकर ‘माणुस’ जातीचे प्रमाणपत्र देण्यात यावे □ असा आदेश देत आहे . ”

कोर्टाचा निर्णय ऐकून अन् आपल्या वापाचे शब्द आठवून भिमाच्या डोळ्यातून आनंदाश्रु वाहू लागले .

“युद्धानंतरचे युद्ध”

महादुच्या अकाळी मृत्युमूळे उध्वस्त झालेली सुरेखा पायात सगळं बळ एकवटून घराबाहेर आली . सुरेखाच्या सासरची आणि माहेरची सगळी माणसं एकमेकांच्या जिवावर ऊठली वृत्ती . महादुच्या मृत्युनंतर सरकारकडून मिळालेले २५ लाख आमचेच आहेत [] यासाठी लाळ घोटणारे आणि सुरेखावर आमचाच कसा कायदेशीर हक्क आहे हे दाखविण्यासाठी त्यांचा चाललेला आटापिटा किळसवाणा आणि चीड आणणारा होता . आजवर कधीही आपली ख्याली खुशाली न विचारणा [] या माणसांना आलेला पुळका तिला त्यांच्यापासून आणग्वीनच दुर घेऊन जात होता . तिचा वाप [] भाऊ आणि कधीच सरळ न बोलणा [] या भावजयापण पैसासाठी हापापल्या होत्या . त्यातल्या त्यात ‘नव-याचं घर हेच प्रत्येक बाईचं घर असत [] एकदा लगीन झालं की माहेरपण फक्त पाहुणचारासाठी असतं . बाई एकदा सासरी गेली की सासरहून तिची तिरडीच ऊठली पाहूजे’ असं ठासून सांगणारी तिची आई पण पैशासाठी अगदी खालच्या थराला गेली वृत्ती .

तीन दिवस रडलेली [] यात पोटात अन्नाचा कण नाही अश्या स्थितीत सुरेखा सगळं बळ पायात एकवटून ती वाहेर आली वृत्ती . सुरेखा वाहेर आल्याचे दिसताच सगळे एकदम शांत झाले . जणू आम्ही या गावचेच नाही असे दाखवत तिच्याभोवती गोळा झाले . कोणाच्या तोंडाकडेही न वघता सुरेखा गर्दीतनं वाट काढत कलेक्टर साहेबांच्या गाडीकडे निघाली . सरकारने दिलेल्या पंचवीस लाखांचा चेक तिच्या नव [] याची एकमेव कायदेशीर वारस म्हणून तिला घरपोच द्यायला कलेक्टर साहेब स्वतः जातीने हजर झाले होते . सुरेखा काहीही बोलायच्या मानसिकतेत नक्हती [] पण गळालेले आवसान आपल्या जिभेत आणून कलेक्टर साहेबांना म्हणाली, “साहेब काहीही करा पण मला आता हितं रहायची तिळमाज इच्छा नाही . जिकडं रस्ता दिसंन तिकडं म्या जाईन पण मला हितनं घिऊन चला, न्हायतर ही माणसं पैसासाठी माझा जीव घेत्यान” . “पण मला तसा अधिकार नाही [] शिवाय सध्याच्या वातावरणात मला तुम्हाला असं सोबत घेऊन जाता येणार नाही . फार फार तर काही कालावधीसाठी तुम्हांला मी पोलिस संरक्षण देऊ शकतो”, कलेक्टर साहेब म्हणाले .

सुरेखाचं ह्ये वागणं तिच्या सासर [] माहेरच्या लोकांना मुळीच आवडलं नाही . पण पोलिस आणि कलेक्टर साहेबांसमोर त्यांना काहीच बोलता येईना . “माझ्या पोरीला काय झालंय अचानक कुनास ठाऊक [] कुनीतरी करणी-धरणी केली की काय जणू... माझ्याची माणसंपण तिला कळानाती”, सुरेखाची भावजय तिच्या सासरच्या माणसांकडं बघून त्वांड वाकडं करत म्हणाली .

त्यावर सुरेखाची थोरली नणंद तिच्या म्हायारच्या माणसांना ठोमणं मारत म्हणाली, “कोण करणी धरणीतलं हाय त्ये समद्या गावाला ठावं हाय [] ही पांढऱ्या पायाची पाल आमच्या गळयात मारली म्हणून तर आमचा तरणा ताठा भाव लगीन झालं की १५ दिवसात मेला”.

शब्दानं शब्द वाढत गेला अन् कलेक्टर समोरच पुन्हा दोन्ही वाजूच्या लोकांची तुफान मारामारी चालु झाली. ते बघून सुरेखाला इथे धोका आहे ही वाव त्यांच्या लक्षात आली आणि त्यांनी सुरेखाला आपल्या गाडीत बसायला सांगितले. तिच्या दिरांनी आणि भावांनी तिला न्हायला विरोध केल्यावर कलेक्टरांनी ‘सुरेखा सज्जान व सुशिक्षीत आहे आणि तिला तिचं विचार स्वातंज्य आणि निर्णय स्वातंज्य आहे. शिवाय तिला माहेरी किंवा सासरी रहायची इच्छा नसेल तर तिला कोणीच रोग्यु शक्त नाही. कोणी याला विरोध केल्यास त्याला जेलची हवा खावी लागेल’ असे सांगितल्यावर तिच्या सासरचे आणि माहेरची माणसं हात चोळत गप्प वसून राहिली. कलेक्टर साहेबांची गाडी धुळारा उडवीत निघून गेली.

सुरेखा गाडीत स्तब्ध वसून होती. तोंडातून एकही शब्द फुटत नव्हता. रडून रडून डोळयातलं पाणी आटून गेलं व्हतं. शुन्यात हरवूनही डोक्यात एकच विचारचक चालु होतं, “असं कसं झालं आपल्या आयूष्याचं [] आपण तर खुप शिकायचं ठरवलं व्हतं. आई म्हणायची पण तुला शिकायचं तर शिक [] कुनी न्हाय शिकावलं तर म्या शिकवं तुला. शिवाय आपण शाळेत हुशार पण व्हतो. पह्यला न्हायपण दुसरा नंबर आपला सतत असायचा शाळेत. अगदी वारावी पास व्हईपर्यंत आपण दुस [] नंबरानं पास झालो. तरी शाळा न शिकवता चार पाच वर्षे घरी वसवलं अन् शेवटी आपलं लगीन लावून दिलं घरच्यांनी. का तर स्थळ चांगल हाय अन् पोरगा सरकारी नोकरीत हाय म्हणून. वरं लग्न केलं तर केलं [] साधं आपल्याला विचारलं सुधीक न्हाय [] पोरगा पसंत हाय का न्हाय ते. चार भावात एकलुती भन असूनपण एकाला पण आपली दया आली न्हाय का [] आपलं काय म्हणणं हाय ते जाणून घ्यायचा प्रयत्न केला न्हाय. वरं दिलं त्ये दिलं [] ये पण खटल्याच्या घरात. किमान पोराचं शिक्षण तरी बघायचं [] पण ते वी न्हाय. आपण वारावी शिकल्यालं असताना नवरा माज दहावी पास करून दिला. पोरगा पोरी परीस दोन घरं जास्त शिकलेला असला पायजे [] ही शिरस्ता असताना मला माज कमी शिकलेला नवरा बघितला. कारण काय तर पोरगा मिलटरीत भरती झालाय. वर्षातून कधीतरी चार [] च दिवस गावाकडं येणारा. आपल्या पोरीला सगळी सुग्रं देऊ शकेल का [] असा विचार घरातल्या एकाही माणसाला कसा काय आला न्हाय. चार भावाची खटली [] यात तीन ननंदा अन् नवरा एकटाच कमावता. २० एकर जमीन पण करतुक न्हाय म्हणून पडीक. थोरला दिर पेताडा [] द्वेष नंबरचा गाव पुढारी. घरचं खाऊन गावात पुढारपण करणारा. कसं व्हईन आपल्या पोरीचं ह्या घरात. असं कसं आणून टाकलं आपल्याला यांच्या दारात [] कसावाच्या दावणीला जनावर आणून बांधल्यासारखं. त्ये पण जनावर भाकड झाल्याविगर घेत न्हायीत.

लगीन माज धुमधडाक्यात लावून दिलं आपलं. कदाचित दोनी वाजूच्या लोकांना गाव पाटीलकीचा रुबाब गावाला दाखवायसाठी असं. सासर आणि माहेर अगदी जवळ जवळ. एकाच वेसीवरची दोन्ही गाव. कदाचित आपली लेक आपल्या डोळयासमोर राहिन [] असा विचार आपल्या आय [] पानं केला असंन

म्हणून प्रण शिकल्याल्या भावांनी तरी वेगळा विचार करायचा प्रण नाही. पोरगा तसा चांगला. आपल्या आयवापाच्या डोळ्यासमोरच जन्मलेला अन् लहानाचा मोठा झाल्याला. एकदम सरलमार्गी वागणुकीला चांगला कसलंच व्यसन न्हाय. घरात पिढ्यानपिढ्याची पाटीलकी प्रण त्याची कसली त्याला घमंड नव्हती. म्हणूनच आई बापानं महादुला आपल्यासाठी निवाडलं असंन.

महादु आपल्या शाळेतच व्हता शिकायला. पण दोन वर्ग पुढं व्हता. त्याचा धाकटा भाव सदानंद त्याचं नाव. सगळा गाव त्याला 'सदु' म्हणायचा. तो माज आपल्याच वर्गात व्हता. पोरांची वळ अन् पोरांची वळ येगळी असायची. वेगळ्या वळीत बसत असलो तरी अगदी एकमेकांच्या शेजारी बसायचो आपण. अगदी दहावीपर्यंत एकाच वर्गात होतो. कितीतरी वेळा आपण मधल्या सुट्टीत एकजच जेवलो होतो. अभ्यासपण एकज केला होता. चौथीपर्यंत तर आपण एकजच भातुकलीचा खेळही खेळायचो. राजांगीही व्हायचो. पण मधली सुट्टी संपायची आणि खेळ कधी पूर्ण व्हायचा नाही. आपण माज शाळा भरल्याची घंटा झाली तरी खेळत रहायचो. सदु माज अभ्यासात खुपच हुशार अन् प्रामाणिक पोरगा. सगळ्या पोरांच्या अगोदर खेळ सोडून पळत जायचा घंटा झाली की. मग वाई आपल्याला एकट्यालाच मारायच्या उशीरा वर्गात आलो म्हणून. मग आपल्याला रडु यायचं. आपण रडलो की सदुला वाईट वाटायचं. त्याला वाईट वाटतंय असं दिसलं की कुनीतरी आपली कदर करतंय कोणाला तरी आपली काळजी वाटतीय व्हायच्या छडीच्या मारानं सळसळणारा हात लगीच शांत व्हायचा. वाईनी आपल्याला रोज धोपाटलं तरी चालनं असा इचार करत त्याच्याकडं बघतच आपण जाग्यावर जाऊन बसायचो.

महादुशी माज कधीतरी नजरानजर होण्यापलीकडं आपला अन् त्याचा संबंध नव्हता. पण तोच आपल्या साताजन्माचा सोवती बनून आला. तसा आपण कधी विचारच केला नव्हता कधी. आय म्हणायची 'साताजन्माच्या गाठी स्वर्गातीच जोडल्या जातात', ह्ये महादुशी लगीन ठरल्यावर खरं असतं असं वाटलं व्हतं, पण या जन्मातली त्याची माझी सोवत फकस्त १५ दिवसाचीच कशी काय खरं तर १५ दिवसाची तरी कशी म्हणायची. आपण तर एकच राज घालविली त्याच्यावरोबर. नीट बघितलं पण न्हाय त्याला. एका राजीच्या अंधारात असं कधी माणसाला अनुभवता येतं काय कितीतरी वेळ डोळं बंदच व्हतं आपलं फक्त वासानं अनुभवलं त्या माणसाला आपण काही क्षणासाठी एक अनामिक भिती अन् लाज संगट घिऊन. दुसऱ्या दिवशी तर तार आली म्हणून हा माणुस निघून गेला तो कायमचाच.

आज आपल्या लग्नाचा अठरावा दिवस. अजून आपल्या हाताची मेहंदीसुद्धा तितकीच टवटवीत हायजितकी अंगावरची हळद पिवळी. कपाळ माज पांढरं झालं कायमचं. अश्या या दुःखात सासरचे दुरच पण माहेरचे पण आपल्या दुःखात सहभागी नाहीत. उलट आपल्याला मिळणाऱ्या पैसावर माज डोळा ठिऊन आहेत हे आपलं दुदैवच म्हणायचं. एकवेळ गावकरी मासरचे अगदी भाव भावजयांचा स्वार्थ आपण समजू शकतो पण आपले आईवापञ्च्यांना आपण देवासमान मानत होतो पण स्वार्थी निघाले. आपण त्या दोन्ही घरांना सोडलं

ते वरंच झालं . नाहीतर आपल्याला पण ह्यांनी महादुच्या मागं लावलं असतं . पण मला मरायचं न्हाय जगायचंय त्ये वी मानानं या घरात तो आपल्याला कधीच मिळाला नसता .

सासरच्या माणसांची तर तिला खुपच चीड येत होती . पैसासाठी माणसं कोणत्या थराला जाऊ शकतात याचा नमूनाच तिने प्रत्यक्ष डोळयांनी पाहिला . पोरगी माहेरी गेली तर तिच्यावरोवर २५ लाख पण माहेरी जातील म्हणून तिला सासरीच ठिऊन घ्यायची . त्यासाठी काय करावं लागंन ह्ये ठरावताना कोणीतरी तिचं ‘धाकट्या दिरासंगं पुन्हा लग्न लावून दिऊ’ असं पण म्हणाल्याचं तिनं पडल्या पडल्या ऐकलं वृतं . त्याच्यावरनंच पुढचं सगळं रामायण घडलं वृतं . या विचाराची त्यावेळेस खरं तर आपण हेटाळणी केली वृती . पण धाकटा दिर म्हणजे आपल्याला आवडणारा आणि भातुकलीच्या खेळात आपला ‘राजा’ होणारा सदुच हाय ह्ये ऐकून आपल्या व्याकुळ मनाला त्या दुःखात पण उभारी आली वृती .

खरंच असं होईल काय□ आपलं सदुशी लग्न होईल काय□ खरंच किती सवय झाली वृती आपल्याला त्याची . एग्वाद्या दिवस तो शाळेत आला नाही तर आपल्याला अजिबात करमतही नवृतं . मग ज्या दिवशी सदु शाळेत यायचा नाही त्यादिवशी मधल्या सुट्टीतनं आपणहून पछून जायचो . अभ्यासात तो हुशार वृताच पण आपल्याला पण त्यानं किती तरी वेळा मदत केली वृती . परीक्षा चालु असतानाही एकादा प्रश्न अडला नडला तर तो आपल्याला दाखवायचा . एकादा आपण परिक्षेच्या वेळी आजारी पडलो होतां □ अभ्यासपण झाला नवृता . तवा सदूने आपल्याला सगळा पेपर दाखवला वृता आणि म्हणून वाईनी त्याला लय मारलंपण वृतं . तवा त्याचा हात चांगलाच मुजला वृता . त्ये वघून पेपर झाल्यावर त्याचा मुजलेला हात हातात घेऊन आपण कितीतरी वेळ रडत होतो . शिवाय त्याचा रडवेला चेहरा वघून आपण राजभर धड झोपुही शकलो नाही . हे आपल्याला सदुबद्दल वाटणारं प्रेमतर नवृतं □

पण परत तो जस जसा मोठा होत गेला तसा तो आपल्यापासून दुरावला . भातुकलीचा खेळ तर दुरच पण नंतर नंतर तो बोलेनासाचं झाला वृता . आपलं काय चुकलं त्ये आज पण आपल्याला उमगत न्हाय . रोज फकस्त नजरानजर व्हायची . स्वतःहून कधी बोलायचा नाही . आपण काही बोलायला गेलो तर बोलायला टाळाटाळ करायचा नाहीतर काहीतरी कारण सांगून लगेच निघून जायचा . आता आपण याला आवडत नाही की काय□ असं आपल्याला सारखं वाटायचं . कदाचित याला दुसरी एकादी पोरगी आवडु लागलीय की काय□ असे पण वाटायचे . पण तसा तो कुठल्याच मुलीशी बोलताना दिसायचा नाही . पण एक माज नक्की तो दरवर्षी हुशार होत गेला आणि तितकाच आपल्यापासून दुर . दहावीच्या परिक्षेत तर तो चक्क पहिला आला बोर्डात □ सगळया तालुक्यात त्याचं कौतुक झालं . आमदाराच्या हातनं त्याचा सत्कारही झाला . त्याची हुशारी वघून आमदारसाहेबांनी त्याच्या शिक्षणाचा सगळा खर्च स्वतः करायचा ठरवला आणि तशी लगीच घोषणापण करून टाकली . आपल्याला कोन जाणे आनंद झाला होता त्या परक्या यशाचा . आपण वागेतलंच एक टवटवीत आणि टपोरं रानगुलाबाचं फुल घिऊन गेलो होतो . पण तो एवढा माणसांच्या घोळक्यात होता की □ त्याचं आपल्याकडं लक्ष्य गेलं नाही अन् गर्दीमूळं आपल्यालाही त्याच्या जवळ जाता आला नाही .

त्यानंतर माज तो आमदारसाहेबांच्या जिल्ह्याच्या कॉलेजात शिकायला गेला . आपल्याला पण वाटलं व्हतं■आपणपण जावं शिकायला त्याच्या कॉलेजात पण वाईपण आडवं आलं■पोरीच्या जातीला एवढं शिकून करायचंय काय . तरी पण सगळया गावातली आपून एकटीच वारावी पास पोरगी . घरच्या बाया सोडून गावातल्या सगळया बायांना त्याचं लय कौतुक वाटायचं . जुन्या जाणत्या आया बाया म्हणायच्या, “लय हुशार हाय ही पोर■हिला नक्की सायब नवरा मिळंन” . मग आपण लाजून पळत जायचो माजघरात अन् त्या सायवाचा विचार करायचो . त्यो सायब पण सदुच असायचा . आपल्या नजरेतला अन् मनातला पण . पण आता माज तो बदलला व्हता . गावाकडं पण फार यायचा नाही कधी■अधूनमधून यायचा गावाकडे सणसुद गाठून न्हायतर उन्हाळयाच्या सूटीला . पण चार आठ दिसासाठीच . त्यावेळेस तो आपल्याला दिसायचा पण कधी थेट वघायचाही नाही . शहरात जाऊन याच्या आवडीनिवडी बदलल्या की काय■असे वाटायचे . पण आपल्या आवडीनिवडी माज कायम आहेत . नव्हे त्या जास्तच पक्क्या झाल्यात .

सूटीला आला की तो गावात इकडे तिकडे फिरत वसायचा . त्यातल्या त्यात नदीवर फिरायला जाणं हा त्याचा आवडता छंद . रोज सकाळी नाश्ता झाला की त्यो नदीवर फिरायला यायचा . गावातलं एकादं समवयस्क पोरगं त्याच्या संगतीला असायचं सारग्वं . मग आपण पण जायचो नदीवर कपडे धुवायला . आय अन् भावजया म्हणायच्या, “दारात हिरीचं चोवीस तास पाणी असताना नदीवर कशाला जायचं” . मग आपण म्हणायचो, “नदीच्या पाण्यात कापडं चांगली निघत्यात . खळखळून धुता येत्यात” . मग आय म्हणायची जायचं तर जा . पण भावजया माज नाक■खांड मुरदायचा . सदू नदीवर आला की हातात एकादी काठी घिऊन झाडाङ्गुडपावर मारत फिरत रहायचा . लय रुबावदार वाटायचा . अगदी गावचा पाटील शेभायचा . पण तसला रुबाव कधी त्यानं वागणुकीत कधी दाग्ववला नव्हता . म्हणूनच तर तो आवडायचा आपल्याला . वाटायचं एकदा मोका बघून तोंडावर सगळं सांगून टाकावं त्याला . पण तशी काय हिमत झाली नाय आपली शेवटपर्यंत . शिवाय एकटा कधीच तो बोलायला सापडला नाय आपल्याला . सदानकदा कोण ना कोण त्याला चिकाटलेलं असायचंच . त्यामूळे शेवटापर्यंत काय आपल्याला बोलता आलं नाही .

ह्ये समदं खरं असलं तरी त्याच्या मनात काय हाय त्ये कळायला कायच मार्ग नव्हता आपल्याकडं . सगळया पोरीत जास्त आपणच शिकल्यालो■शिवाय पाटलाची पोर . शेजार■जारच्या पोरी दवकायच्या बोलायला अन् जवळ यायला . घरात पैसावरनं एवढी भांडणं चालु असताना हा माज कितीतरी शांत व्हता . एकादं गडी माणुस किंवा बाय काय खालच्या पातळीवरचं बोलली तर माज त्यांच्यावर उचकायचा . माझ्या माहेरच्या माणसांवरोवरच आपला बाप■भाव आणि बहिर्णीवर पण उचकायचा त्यांचं वागणं बघून . किती समजुतदार हाय तो . कदाचित शिक्षण घेऊन साक्षर होणं येगळं आणि साक्षर होऊन सुशिक्षीत होणं वेगळं . त्याचं ह्येच येगळंपण आपल्याला पहिल्यापसनं भावलं व्हतं . मोठा भाऊ अकाली मेल्याचं त्याला दुःख तर त्याला व्हतंच पण त्यावावतचा खोटा आवेश किंवा नाटकीपणा त्यानं दाग्ववला नव्हता . आपल्या माज तो जवळपण आला नव्हता पण लांबूनच त्यानं माझ्या आईकडं माझ्यावद्दल चौकशी केली व्हती . आपण दोन दिवस ऊपाशी हाय ह्ये

ऐकून आपल्या आईला ‘तिला कायतरी ग्वायला घाला’ असं सांगताना आपण बंद डोळयांनी पण उघडया कानांनी ऐकलं व्हतं . पण ती माणुसकी व्हती का प्रेम काहीच कळायला मार्ग नव्हता .

बरं लग्नाच्या वेळेसपण असला विचार आपल्या मनात कधी आला नव्हता . तसा तो सख्ख्या भावाचं लग्न असूनही खुपच उशीरा हंजी लग्नाच्या आदल्या राजी आला व्हता . कारण माज नेहमीचंच ‘परिक्षा जवळ आलीय, वेळ नाही’ . लग्नांनंतर लगीच दुसर्यांदिवशी गवाळ गुंडळून निघून गेला व्हता . लग्नात मानाचा करवला असूनपण कुठच मिरवताना दिसला न्हाय . कामाची लगवग माज चालुच व्हती त्याची . अश्या कितीतरी बाबी लग्नात आपण मुँडावल्याच्या आडून बघितल्या व्हत्या . कमालीचा शांत असलेला तो इतका का शांत आहे कै त्या येळेला आपल्या चुकूनही मनात आलं नव्हतं . कदाचित त्याला माझं त्याच्या भावाशी झालेलं लग्न मार्य नसावं आणि त्यांन आपल्याकडं त्याचं प्रेम व्यक्त करण्याअगोदरच आपलं प्रकरण घरी वोलण्याअगोदर त्याच्या परस्पर ह्ये लग्न जमवलं असावं म्हणून तर तो इतका शांत झाला व्हता काय नाईलाज म्हणून . म्हणूनच काही झालं तरी त्याचं आपल्यावद्दल लग्नाअगोदरचं आणि नंतरचंही त्याचं मत कळायलाच हवं . पण आता त्याला भेटणं शक्य तरी हाय का आणि कसं भेटता येईल त्याला . आता त्याला भेटायचं असेल तर आपण त्याला जिल्ह्याला जाऊनच गाठावं लागेल . नाहीतर गावात फुकाची चर्चा व्हायची आणि असंच काही असलं तरी या असल्या चर्चामूळं पुन्हा एकदा भातुकलीचा खेळ अर्धावरच मोडायचा . त्याला भेटणं तरी योग्य हाय का?”

इकडे सुरेखाच्या जाण्यानं हैराण झालेली आणि हातात येता येता निसटलेल्या पैशामूळं एकमेकांच्या जिवावर उटल्याली सासर माहेरची मंडळी हतवल असतानाच कुनीतरी त्याला एकज येऊन चर्चेनं प्रश्न सोडवायला सांगितला . सुरेखाची आई सुरेखाच्या पविज्यानं भानावर आली अन सुरेखाच्या बापाला म्हणाली “मला एका गिन्नीचीपण अपेक्षा न्हाय, तुमचं ऐकून आज माजी पोरगी घरदार असताना कुठतरी वना वना हिंडतीया . तिला आताच्या आत्ता शोधून आणा जा . ती माह्यारला हाव न्हायतर सासरी हावं माझं काय म्हणणं न्हाय . माझ्या पोरीच्या मुखाची धुळधाण झालीच हाय पण आता तिला नीटनिटका आसरा मिळाय पायजे . जा तिला जाऊन हुडका . तिला म्हणाव सगळं तुझ्या मनासारखं व्हईन पण आदी घरी चल म्हणावं” .

सुरेखाचा सासरापण विहीणवाईच्या ‘हा’ मधी ‘हा’ मिळवत म्हणाला, “ आमचीपण चुकी झाली . पैसापायी आमी जूनं गणगोत तोडाय निघालो व्हतो . तिला जिथं हायचंय तिथं रहावं तिनं . आमी कोणीच विरोध करणार नाही . आमच्या घराण्याची अबू अशी वेशीवर जायला नकु व्हती . पोरं प्होरी जावायाचं ऐकून लय मोठं पाप घडलं आमच्या हातून . जा तिला परत आणा जा हायतर माज्या पोराच्या आत्याला शांती मिळणार न्हाय” . सुरेखाच्या सासर्यानं असं म्हणताच सुरेखाच्या नंदा आणि नंदावं पाय आपटत निघून गेलं . सगळयांनी मिळून तिला परत आणायचा निर्णय घेतला खरा पण कोणाच्याही सांगण्यावरून ती परत फिरणार नव्हती . तिच्या पैशासाठी तुफान मारामारी करण्यापैकी कोणीच तिला आणु शकणार नव्हतं . त्यामूळं ज्याचं

ती ऐकंल त्यालाच तिला शोधून आणायला पाठवायला पाहिजे असा विचार तिच्या पुढारी दिरानं मांडला . त्याला मान्यता मिळतेय ह्ये बघून त्यो म्हणाला, “आपल्याकडं एक माणुस हाय जो सुरेखाला परत आणंन” .

सुरेखाच्या भावानं इचारलं [“कोण हाय त्ये, मी पाह्यजे तर त्याचं पाय धरीन, माझ्या भनीला परत आण म्हणून”] . सुरेखाचा पुढारी दिर म्हणाला, “ ती आली तर फकस्त आपल्या सदूनं आणलं तरच परत यीन” .

“सदुचं काय म्हणून ती ऐकंन” सुरेखाचा सासरा तिच्या पुढारी दिराला म्हणाला .

अवं तात्या [त्याची जूनी मैजी हाय शाळेपासूनची .

काय खरं सांगतुस का खोटं [अंचायतीतल्या मिटींगमधी बोलतुस तसं बोलु नगंस .

अवं आवा [त्यांची मैजी बघत बसलु म्हणून तर शाळा शिकायची राहिली माझी .

अरं पण ती शाळंतली गोष्ट झाली [त्याचा आता काय संवंध .

गोष्ट जूनी असली तरी अजून संपली न्हाय आवा .

अरं पण म्या तर त्यान्ला एकदापण बोल्यालं का भेटल्याला वघितलं न्हाय एवढया वर्षात .

तवा तुमचं लक्ष दुसरीकडं वहता आवा .

अरं काय म्हणतुस स्वतःच्या वापाला [तुझ्या जिभंला काय हाड]

अंग आय [मला तसं नवहतं म्हणायचं [म्हवा त्ये गावाच्या राजकारणाचं बघायचं म्हणून त्यांना येळ नवहता मिळत असं म्हणायचं वहतं मला .

खरं सांगतुस नव्हं [हायतर सगळ्या गावाला वाता हाणतुस तश्या मलावी हाणतुईस]

आता कमाल झाली आवा तुमची [एवढं खोटं बोलतु तर सगळा गाव ईश्वास ठिवतुया अन् आज खरं बोललु तर कुनीच ईश्वास ठिवंना . माझं बोलणं पटत नसंन तर त्यालाच ईचारा समद्या समक्ष .

काय रं सदु...! ह्यो काय म्हणतुया त्ये खरं हाय का?

अरं सांग की खरं काय त्ये आवाला [तुसता बघत काय बसलास . तुझ्यामुळं मी खोटा पडायचू खरं बोलून पण . आज बोलला नाहीस तर कायमचा मुकशील तिला .

अरं बोल की काय त्ये तुजा वाप हाय मी .

सदुच्या तोंडातनं एकपण शब्द फुटत नव्हता. डोळं भरून आलं व्हतं. आवा पाटलानं जरा खडासावून इचारल्यावर माज सदु बोलायचा सोडून आवाच्या गळयात पडून रडु लागला. रडून मन हलकं झाल्यावर सदु आवाला म्हणाला, “तात्या म्हणतोय ते खरं आहे आवा. सुरेखा माझी बालपणाची मैजिण तर आहेच. पण मला ती लहानपणापासूनच आवडायची. मी जरी शहरात शिकत असलो तरी माझी पहिली आणि शेवटची पसंद सुरेखाच होती आणि आजही आहे. पण तुमी माझ्या परस्पर तिचं लग्न महादु दादावरोबर जमवलं. मला कळेपर्यंत सगळ्या गोष्टी माझ्या हातातून निसटून गेल्या होत्या. मी काय बोललो असतो तर हे लग्न मोडलं असतंच शिवाय तुम्ही तिला परत माझी बायको म्हणून स्वीकारता की नाही याची मला खाजी नव्हती. तुम्ही जर याला नकार दिला असता तर सुरेखाची कायमची बदनामी झाली असती. म्हणून मी सगळे सहन करत गेलो. कोणालाच काही बोललो नाही”.

अरं पण ती पण आमालाच काय तिच्या माह्यारच्या माणसांला पण काय बोलली न्हाय. तु वी गप वसलास[■]ग आमाला कसं कळणार. तु वाप म्हणून मला तरी सांगयचं.

ती माझी चुक झाली आवा पण त्यादिवशी तात्या म्हणाला की[■]माझ्यावरोबर तिचे परत लग्न लावून घावं अन् मला परत माझे प्रेम मिळण्याची आशा निर्माण झालीय. तुम्ही फक्त मला संमती द्या[■]गी तिला कोटून पण शोधून आणतो.

सदुचं बोलणं ऐकून आजुबाजुच्या माणसात चुळवूळ सुरु झाली. वाया वापडया आपआपसात कुजबुजायला लागल्या. आता ह्यो एवढा शिकल्याला पोरगा विधवा वाय वरुवर लग्न करायचं म्हणतुया. ती वी ह्याज्या घरातीलच. मोठ्या भावाची बायकु. काय घोर कलयुग म्हणायचं[■]माणसांला नाती[■]गीती पण कळनाती झाल्यात. भावाची बायकु म्हंजी आय[■]बहीण समान असतीया.

गावातल्या माणसांची ही कलकल बघून सुरेखाचा गावपुढारी दिर चिडला आणि म्हणाला, “आमाला सदुचा निर्णय मान्य हाय. कुनी काय फाटं फोडायची कारण न्हाय. सदु आत्ताच्या आत्ता जा अन् सुरेखाला घिऊन ये.”

जा वावा जा[■]घिऊन ये माझ्या पोरीला. माझ्या पोटचा गोळा हाय त्यो. सगळं आयूष्य पडलंय तिच्या पुढं. तुझ्यासारखा मोठ्या मनाचा माणुस माझ्या पोरीच्या आयुष्यात आला तीच लय मोठी गोष्ट हाय. तिची आय म्हणून म्या वी कधी तिला इचारला न्हाय तिला की, ‘पोरी तुला पोरगा पसंत हाय का? तुला कोणासंगं लगीन करायचंय का म्हणून. आता जर म्या गप[■]द्यायले तर आयूष्यभर मला सुख लाभायचं न्हाय. माझ्या पोरीच्या सुकापरीस मला काय वी नको’.

वाढता पाठिंवा बघून सदुला पण थोडा आधार आला.

चला आपण तिला सगळी हुड्कून आणु . तुमची जशी ती पोरगी हाय तशी आमच्या घरची सून हाय ती .

“आबा अपून सगळी गेलो तर ती यायची न्हाय [] आपून सदुला एकल्यालाच पाठवाय पायजे”, सुरेखाचा पुढारी दिर म्हणाला .

बरोबर आहे त्याचं म्हणणे [] मी आता लगेच निघतो [] अन् सुरेखाला शोधून आणतो .

सदु सुरेखाला शोधायला गेला खरा पण ती कुठे गेली याची त्याला काहीच कल्पना नव्हती . कुठे शोधायचे हा विचार करत असतानाच त्याच्या लक्षात आले की [] मुरेखा कलेक्टरसाहेबांबरोबर गाडीत वसून गेली होती . त्याने थेट कलेक्टरसाहेबांचं घर गाठलं आणि साहेबांनाच विचारलं, “मुरेखा कुठे गेली काय सांगु शकाल का तुम्ही?”

आपण कोण [] तुम्हांला कोठेतरी पाहिल्यासारखे वाटतेय .

मी मी...

आठवले [] तुम्हीपण त्यांच्यातलेच आहात ना ज्यांना तिचे २५ लाख पाहिजेत []

हो..... म्हणजे नाही, मी त्यांच्या घरातलाच आहे पण... .

पण काय []

मला फक्त मुरेखा पाहिजे [] तिचे पैसे नकोत []

का वरे पैसे नकोत [] एवढया मोठया रक्कमेवर पाणी का सोडताय []

कारण माझां तिच्यावर प्रेम आहे तिच्या पैसावर नाही .

कशावरून []

मी म्हणतोय त्याच्यावर तुमचा विश्वास नाही का []

नाही .

पण का []

कारण ज्यांना पैसे पाहिजेत [व्यांच्या घरातलेच ना तुम्ही . शिवाय पैशासाठी मारामा [या चालु होत्या तेव्हा तुम्ही शांत वसून तमाशा बघत होतात . सुरेखा घराबाहेर पडतानाही तुम्ही तिला आडवलं नाही की सर्वांसमोर तिचा स्वीकार करून तिला न्याय दिला नाही . कशावरून तुमचे तिच्यावर प्रेम आहे .

साहेब प्रेम असं शब्दात सांगून सिद्ध होत नाही . ते आचरातून आणि विचारातून दिसावे लागते . मी तिने घेटलेला निर्णय इतका अचानक आणि अनाकलनीय होता की [मला काही सुचायच्या आतच ती तुमच्या गाडीत वसून निघूनही गेली . शिवाय त्यावेळेस मी लगेच काही बोललो असतो तर आणखी वाद वाढले असते .

ते ठिक आहे पण मला तिच्यावद्दलचे तुमचे प्रेम तुमच्या आचरातून दिसतंय ना विचारातून .

याचा अर्थ तुमच्याकडे ती नजर नाही साहेब .

म्हणजे मला प्रेम कळत नाही असे म्हणायचं काय तुम्हांला .

नाही मला तसं नाही म्हणायचं [उलट ते तुम्हांला चांगलंच कळतंय पण कळवून घ्यायचं नाही .

म्हणजे मी प्रेम केले नाही असे म्हणायचे का तुम्हांला [

नाही [मला मुळीच असे म्हणायचे नाही . उलट तुम्ही प्रेम काय असते ते जाणता म्हणूनच एवढे प्रश्न तुम्हांला एका परक्या स्त्री [पुरुषांबद्दल आणि त्यांच्या प्रेमाबाबत पडले .

तुमचे म्हणणे मला मान्य आहे [ण एकवेळ तुमचे तिच्यावर प्रेम आहे हे मी जरी मी मान्य केलं तरी तिला तसे वाटले पाहिजे ना .

तसे म्हणजे कसे .

तसे म्हणजे ‘तिचे पण तुमच्यावर तितकेच प्रेम पाहिजे ना’, वाटेत ती मला तसे तुमच्यावद्दल काहीच बोलली नाही .

साहेब ती तशी पहिल्यापासूनच अबोल आहे . कधीतरी ती स्वतः बोलेल असे मला वाटले होते पण ती कधीच बोलली नाही .

मग तुम्ही बोलायचं स्वतःहून .

ते तर जमलं नाही ना मला . मी वाट बघत बसलो [तिला काहीतरी वेगळं बनून दाखवायची .

का वेगळं काहीतरी बनायचं होतं तुम्हांला [

तिचेच तर तसे म्हणणे होते .

काय म्हणणे होते तिचे .

तिला अश्या मुलावरोवर लग्न करायचे होते ज्याचा रूबाब राज्यासारखा असेल □ ज्याच्या दिमतीला नोकर चौकर असतील □ ज्याला जिथे जाईल तिथे लोक सलाम करतील □ ज्याचा मोठा बंगला असेल .

कोण म्हणाले तुम्हांला □

ती स्वतःच म्हणाली होती तसे .

कधी म्हणाली होती □

लहान असताना भातुकलीच्या खेळात आम्ही दोघे नेहमी राजा □ गणी व्हायचो . तेव्हा मी तिला विचारले होते, अशीच माझी खरी खुरी राणी होशील का? तर ती म्हणाली होती, ‘राजापेक्षा आता कलेक्टरच मोठा असतो म्हणून मी फक्त कलेक्टर मुलाशी लग्न करीन दुस-या कोणावरोवरच नाही’ . तेव्हाच मी ठरविले होते . जेव्हा कलेक्टर होईन तेव्हाच तिला सांगायचे माझ्या तुझ्यावर प्रेम आहे आणि थेट तिला लग्नाची मागणी घालायची . पण त्याअगोदरच हे सगळे रामायण घडले .

फारच सेंटीमेटल दिसता तुम्ही . खेळकर वयात एवढ्या गोष्टी मनाला लावून घेतल्या तुम्ही . मग झाला का नाही तुम्ही कलेक्टर □

हो झालोय...! गेल्या आठवड्यातच निकाल लागलाय . मी कलेक्टर झालोय . पण निकाल गावाकडे कळवायच्या आतच माझ्या भाऊ महादेवची सिमेवर गोळी लागून शहीद झाला .

तरीच मी मघापासून विचार करतोय की तुम्हांला मी कुठेतरी पाह्यलेय म्हणून . काय नाव काय तुमचे □

मी सदानंद गणपुरे.... □

हो हो आठवले □ अभिनंदन □ मी तुमचे नाव वाचले होते पेपरला □ फोटो ही आला होता छापून □ ण माझ्या लक्षात नाही आले . मला आता खाजी पटलीय □ तुमचे खरेच प्रेम आहे सुरेखावर . तुम्ही निश्चितच तिला सुखात ठेवु शकाल .

पटली ना खाजी □ आता तरी सांगा मला माझी सुरेखा कुठे आहे ते □

सुरेखा माझ्याच घरी आहे, थांबा मी बोलावितो तिला बाहेर...! असे म्हणून त्यांनी सुरेखाला आवाज दिला .

सुरेखा कलेक्टर बाईवरोवर वाहेर आली. कलेक्टर साहेब त्यांना दोघांना एकांतात सोडून वायकोबरोवर आत निघून गेले. आतल्या खोलीतून तिने सगळे ऐकले होते. सदुला समोर वघून तिने मनसोक्त रडून घेतले. सदूने तिचे डोळे पुसायचा प्रयत्न केला पण [सुरेखाने दोन पावले मागे होऊन त्याचा स्पर्श टाळला आणि म्हणाली, “सदु तुझं आजपण माझ्यावर प्रेम हाय ही खरंतर माझ्यासाठी आनंदाची गोष्ट हाय. पण आता त्याचा कायवी उपयोग न्हाय.

असे का म्हणतेस सुरेखा]

कारण सदू आपल्या दोघांमधी जसं शैक्षणिक अंतर हाय तसंच आता सामाजिक अंतर पण हाय. तुझ्यासारख्या माणसावरुवर संसार करावा ह्ये खरंतर लहानपणापासूनच स्वजन. पण आता त्याला कायवी अर्थ [हीयला न्हाय.

हे तु कशाला ठरवतेस. मला ठरवु द्ये.

न्हाय सदु ह्ये मलाच ठरवावं लागंन. आज कदाचित तुला माझी किव आली असंन पण ह्ये कायम टिकणारं न्हाय. भावनेच्या भरात तु कदाचित असा म्हणत असशील [प्रण भावना वसरायला येल लागत न्हाय.

नाही सुरेखा माझं खरंच तुझ्यावर प्रेम आहे. मी शपथ घेऊन सांगतो [मी तुला कधीच अंतर देणार नाही.

ह्ये बोलताना तुला मी विधवा असल्याचा इसर पडल्याला दिसतुय सदु]

नाही सुरेखा मला कशाचाच विसर पडलेला नाही आणि विधवा होणे ह्ये काय कोणच्या हातात असते काय सुरेखा. तु विधवा आहेस म्हणून मी तुला अव्हेरले तर हे मोठेच पाप ठरेल [शिवाय त्यामुळे जर माझे प्रेम आटत असेल तर माझ्या शिक्षणाचा तरी काय उपयोग]

हो सदु [प्रण मी कोणा परक्याची न्हाय [तुझ्या भावाचीच विधवा हाय. तुझ्या घरची माणसं अन् तु पण ही गोष्ट कधीच इसरणार न्हाय.

मला विसरायचेच नाही ते. मुळात विधवा विधवा म्हणजे काय [जिचा संसाराचा डाव अर्धावरती मोडलेला असतो तीच ना. त्यात जिची काहीच चुक नाही] अश्या प्रत्येक स्त्रीला पुन्हा हा डाव मांडायची संधी प्राधान्याने मिळायला हवी. या निमीत्ताने विधवेशी लग्न म्हणजे पाप ही बुरस्टलेली प्रथाच मला मोडीत काढायची आहे. त्यासाठी कोणी तरी पूढाकार घ्यायलाच हवा. आज मला ही संधी मिळालीय आणि ती मला दवडायची नाही. त्यासाठीच मी सगळ्या वाजुंनी विचार करून तुझ्याशी लग्न करायला तयार झालोय [फक्त तु आता माघार घेऊ नकोस. माझ्याच काय तुझ्या घरच्यांनी पण त्याला संमती दिलीय. तुला कधीही आयुष्यभर मी आणि माझ्याघरची माणसे दुर्यमपणाची वागणुक तर सोड पण तशी जाणीवही होऊ देणार नाहीत.

पण सदु तु असा मोठ्या माणसात ऊठबस करणारा सुशिक्षीत माणुस अन् मी ही असली कमी शिकलेली गावंदळ वाई तुला शोभेल का तरी□

खरं सांगु सुरेखा भाषेत शुद्ध[अशूद्ध] असे काही नसतेच मुळी . आपण जी भाषा बोलतो ती शुद्धच असते . फक्त आपला ढंग वेगळा असतो . भाषा शुद्ध[अशूद्ध] असते असे समजणारे लोक स्वतःला श्रेष्ठ सिद्ध करण्यासाठी असल्या गोष्टी करतात आणि आपण त्याला बळी पडत राहतो . मला पण हे सगळं मी शुद्ध भाषा बोलायला शिकल्यावर कळालं . राहता राहिला शिक्षणाचा प्रश्न . जास्त शिकलेली माणसेच हूशार असतात हा समजच मुळी चुकीचा आहे[कोण किती वर्ग शिकला यावरून शिक्षण ठरत नाही . ते ठरत शिक्षणातून येणा[या समजुतदारपणावर आणि शहाणपणावर . त्यात तु बारावी असूनपण खुप पुढच्या वर्गात आहेस आणि मी तुला तुझी इच्छा पूर्ण होईपर्यंत शिकवणार पण आहे .

पण सदु.....

आता पण वीन लावत बसु नको सुरेखा . आपल्याला निघायला हवं घरी सगळे आपली वाट पाहत आहेत . चल निघुया...!

राहुल स. खरात

୧୦୯୬୨୪୨୪୫୨

“घुसमट”

जोंधळे सर प्रदिर्घ सेवेनंतर शहरातल्या एका नावाजलेल्या महाविद्यालयातून आज निवृत्त होणार होते . आपल्या ३६ वर्षेच्या शैक्षणिक सेवेत त्यांनी अतिशय प्रामाणिकपणे आणि निष्ठेने आपले अध्यापनाचे कार्य पार पाडले होते . आपली बुद्धी■ हुशारी आणि अनुभवाच्या जोरावर प्राध्यापकीवरोबरच त्यांनी समाजकारण■ अर्थकारण आणि राजकारणातही त्यांनी आपल्या कार्याचा ठसा उमटवला होता . त्यामुळे त्यांची सेवानिवृत्ती हा त्यांच्याशी प्रत्यक्ष■ अप्रत्यक्षरित्या जोडल्या गेलेल्यांसाठी विशेष सोहळा ठरणार होता . त्यांच्या कार्याशी संवंधित त्या त्या क्षेजातील मान्यवर व्यक्ती आणि सरांना गुरु मानणारे त्यांचे अनेक शिष्य यांनी एकज येऊन त्यांच्या निवृत्तीचा सोहळा भव्य आणि अविस्मरणीय करायचे ठरविले होते . त्यांच्या कार्याची दग्धल घेऊन अहोराज कष्ट करून त्यांच्या कार्याची एक गौरवपुस्तिकाही त्यांनी तयार केली होती . एकूणच हा निवृत्ती समारंभ म्हणजे सरांच्या कारकीर्दीला आणग्वी झालाळी देणारा शिरपेचातला मानाचा तुरा ठरणार होता .

ठरलेल्या वार आणि वेळेनुसार आज सगळे महाविद्यालयाच्या प्रांगणात जमले होते . महाविद्यायाच्या प्रांगणात एक भव्य मंडप टाकण्यात आला होता . समोर सत्कारमुर्ती आणि मान्यवरांसाठी ऐसपैस विचारमंच तयार केला होता . सरांसाठी विशेष आसनव्यवस्था तयार करण्यात आली होती . येणाऱ्या श्रोत्यांसाठी मंडपात खुर्च्याची व्यवस्था करण्यात आली होती . सरांनी आपल्या कारकिर्दीत अनेक मिज आणि नातेसंवंध जोडले होते त्यामुळे मंडप गच्च भरला होता . खुर्च्याच्या मधल्या मोकळ्या जागाही माणसांच्या गर्दीने फुलून गेल्या होत्या . त्यावरूनच सरांच्या लोकप्रियतेची प्रचिती येत होती . अडीअडचणीच्या वेळी अनेकांना सल्ले देऊन त्यांच्या अडचणी सरांनी सोडवायला मदत केली होती■ आपल्या अनेक विद्यार्थ्यांना नोकरी व्यवसायाबाबत योग्य मार्गदर्शनही केले होते . स्वतः उच्चवर्णिय आणि उच्चवर्गिय असूनही त्यांनी दिन■ दुवळ्या■ दलित पिढीत आणि मागास लोकांना मदत केली होती . सरांच्या मिज■ सहकाऱ्यांमध्ये आणि शिष्यांमध्ये अनेकजण दलित आणि मागासवर्गातले होते . त्यामुळे सरांना सर्व स्तरांतून मोठा मान आणि पाठिंबा पण होता . अनेकांनी सरांसाठी अनेक मौल्यवान आणि किंमती भेटवस्तु आणल्या होत्या . सरांच्या विद्यार्थ्यांनी तर सरांची ग्रंथतुला केली होती . सरांना मिळालेल्या शाली■ श्रीफळ आणि पुष्पहारांनी सर झाकून गेले होते .

आपले मिज■ सहकारी आणि विद्यार्थ्यांनी केलेल्या मानसन्मानाने सर भारावून गेले होते त्यांना झालेला आनंद आणि समाधान आज पराकोटीला पोहचले होते . निवृत्तीनंतर पूर्णवेळ समाजकार्यात आणि राजकारणात उतरून आपल्या अनुभवाचा आणि ज्ञानाचा फायदा समाजाला आणि देशाला करून द्यायचे ठरविले होते . तसे त्यांनी आपल्या सत्काराला उत्तर देताना जाहिरही केले होते . आभार मानताना त्यांनी आपले सर्व

सहकारी मिज व विद्यार्थी यांचे आभार तर मानलेच पण आपल्या कार्याचे आणि यशाचे श्रेय आपल्या शिक्षक पलीला आणि एकुलत्या एक मुलाला द्यायला ते विसरले नाहीत . पलीच्या सहकार्यमुळेच हे घडत असताना आपण आपल्या पलीला आणि मुलाला जास्त वेळ देऊ शकलो नाही यावद्वाले पली आणि मुलाची जाहिर माफी मागून खंतही व्यक्त केली होती . तसेच भविष्यातही आपल्या कार्याला ते असेच सहकार्य करतील ही अपेक्षाही व्यक्त केली होती .

सरांच्या सत्काराचा कार्यक्रम चांगला पाच तास चालला . सरांच्या एका माजी पजकार विद्यार्थ्याने त्याची चांगली पानभर बातमी तयार करून सरांच्या फोटेसह प्रसिध्दीसाठी पाठवून दिली आणि ती छापून येईल याची व्यवस्था केली . अतिशय आनंदी मुद्रेने सर आपल्या कुटुंबासह राजी उशिरा आपल्या घरी पोहचले . वाहनचालकाला आपली महागडी गाडी शेडमध्ये पार्क करायला सांगून सर बेडरूममध्ये कपडे बदलायला गेले . कधी नक्हे ते आज त्यांना आरशात स्वतःला पहायची इच्छा झाली . कामाचा व्याप आणि आवाकाच इतका मोठा होता की ३० ३५ वर्षात त्यांना निवांत आरश्यात पहायलाही वेळ मिळाला नक्हता . त्यामुळे खुप वर्षानी सर स्वतःला आरश्यात बराच वेळ न्याहळत वसले होते . आरश्यासमोर उभा राहूनच आज त्यांना आयुषाचा पुढील कार्यक्रम ठरवायचा होता . अतिशय प्रसन मुद्रेने सर आरशात पहात आपल्या कर्तृत्वावद्वाल मनाशीच संवाद साधु लागले . त्यात त्यांना स्वतःच स्वतःची पाठ थोपटावी असे किती तरी वेळा वाटले . पण वराच वेळ हे चालु राहिल्याने मनाला त्याचा उवग आला . मनाने सरांना मध्येच थांविले आणि सरांशी बोलु लागले . सरांना क्षणभर आश्चर्य वाटले . ते आरश्याकडे एकटक पाहु लागले . आरश्यातली आपली प्रतिमा आपल्याशी बोलतेय असा भास सरांना झाला . सरांनी आरश्याकडे जरा जास्त निगऱ्यून पाहिले तेव्हा हा भास नमून हे सत्य आहे असे सरांना जाणवले . अन् सरांची प्रतिमा सरांशी बोलु लागली .

“ तुझे खुप खुप अभिनंदन, तुझ्या यशाने खरे तर मला पण आनंद व्हायला पाहिजे पण मला तसा आनंद झालेला नाही त्यामुळे तु उगाचच हुरळून जाऊ नकोस . जगाला जरी हा परोपकार सहकार्य आणि समाजसेवा वाटत असेल तरी त्यामागचा तुझा स्वार्थ लपून राहिलेला नाही . सगळ्या जगाला जरी कळले नाही तरी मला सगळे कळते . त्यामुळे आज मला बोलणे भाग पडले . ”

‘मुळातच तु जन्मजात स्वार्थी प्रवृत्तीचा . प्रत्येक गोष्ट फक्त मलाच मिळाली पाहिजे हा तुझा हळू . त्यासाठी तु घरात सतत आदळआपट त्रोडफोड करायचास . कधी कधी तुझा हा हळू इतका पराकोटीला जायचा की मुळ्या आईच्या सहनशीलतेचा अंत व्हायचा आणि ती तुला चांगलीच बदळून काढायची . पण तुझ्यात काहीच सुधारणा झाली नाही . उलट तु जसा जसा मोठा होत गेला तसा तुझा हा स्वार्थ वाढतच गेला . फक्त स्वार्थी असतास तर एकवेळ क्षम्य प्रण त्यावरोवर तुझा अहंमभाव पण वाढत गेला . मी तुला जेव्हा जेव्हा संधी मिळाली तेव्हा सांगायचा प्रयत्न केला पण तु माझं कधीही ऐकलं नाहीस . माझ्याकडे सतत दुर्लक्ष करत राहिलास . उलट प्रत्येक गोष्ट मलाच मिळाली पाहिजे ग्रासाठी वाढेल ते करण्याची तयारी ठेवु लागला ख्यामुळे हुशार असूनही अभ्यासात हलु हलु मागे पडत गेलास .

कसातरी रडतगडत तु पदवी आणि पदव्युत्तर परीक्षा पास झालास . घरे तर तुझा वकुब शिपायाचा किंवा फार फार तर कारकुनाचा . पण तुला माज तुझी लायकी त्यापेक्षा जास्त आहे असंच वाटत राहिलं . बोलता चालता अधून मधून तुझे मिज तुला तुझी लायकी काय आहे ते जाणीवही करून देत . पण तु माज त्याकडे जाणून बुजून दुर्लक्ष करायचास . मिजांची तोंडे बंद करण्यासाठी तु सतत वापाच्या मागे लागयचास ‘मला कुठे तरी चांगल्या खात्यात नोकरी लावा म्हणून’ . तुझा वाप गावचा प्रतिष्ठीत माणुस तसाच तलाठी म्हणून नोकरीला होता . पण सरकारी खात्यात तुला तुझ्या पाजतेशिवाय कुठल्याच पदाची नोकरी मिळेनाही वाच्याच प्रयत्नांनी त्याच्या लक्षात आल्यावर त्याने लाच घेऊन कमावलेला वराचसा पैसा शहरातल्याच एका भष्टाचारी संस्थाचालकाच्या खिंशात ओतला वर त्याचे पाय पण धरले . आपले काम कसे साधवून घ्यायचे आणि त्यासाठी काय काय करायचे ध्याची माज तुला असलेली जाणीव हा तुझा जैविक गुण . वापाकडून जसाच्या तसा तुझ्यात आलेला . तुला त्या संस्थाचालकाच्या कॉलेजामध्ये गुणवत्तेला तिलाजंली देऊन नोकरी मिळाली घरी पण शिकवण्याच्या पातळीवरची वोंबाबोब कॉलेजमध्ये आणि शहर परिसरातील मुळे आणि पालकांच्या चर्चेचा विषय ठरली . मग तुझ्याविरोधात विद्यार्थ्याच्या तकारी येऊ लागल्या . प्रकरण हाताबाहेर जायला लागल्यावर तु संस्थाचालकाला आणखी पैसे चारले . तुझ्यामुळे संस्थाचालकाला कळाले की शिक्षकांकडून मागणी केली की पैसे मिळतात . मग गरज पडली की संस्थाचालक सर्वच शिक्षकांकडे पैसे मागु लागला . सर्व शिक्षक त्याला विरोध करत असताना तु माज संस्थाचालकाला पैसे म्हणजे संरथेच्या विकासाला पैसे हे फालतु तत्वज्ञान मांडु लागलास . त्यामुळे अल्पावधीतच तु संस्थाचालकाच्या लाडका बनलास . इतका लाडका की शिकविणे ही तुझ्यासाठी दुय्यम गोष्ट बनली . पण पोरांना कसे थांबवायचे हा प्रश्न तुझ्यापुढे निर्माण झाला . मग परिसरातीलच काही गुंड प्रवृत्तीच्या पोरांना तु हाताशी धरलेस . वेळप्रसंगी त्यांना परिक्षेच्या अगोदर पेपर नेऊन देहपरिक्षेत कॉप्या पुरव असले उद्योग करून त्यांच्या पास होण्याची तजवीज केलीस . पण प्रामाणिक पोरांची तु त्यांना शिकविले पाहिजे ही अपेक्षा कायम आहे हे वघून तु त्या गुंड पोरांना सांगून ऐनकेन प्रकारे त्यांची तोंडे बंद केली . त्यामुळे कॉलेजमध्ये पोरांची गुंडगिरी वाढली . हुशार पोरं शाळेत प्रवेश घेईनाशी झाली . मग कॉलेज गुंडाचे म्हणून प्रसिद्ध झाले . त्याचा प्रामाणिक शिक्षकांना अतोनात जास झाला . आजचे तुझे सगळे शिष्य असेच आहेत . ’

कॉलेजात तुझे बस्तान बसल्यावर तुला तुला राजकारण पण खुणावु लागले . त्यासाठी तुझ्या जातीला आणि पूर्ण खानदानीला मांसाहार व मद्य वर्ज्य असताना राजरोसपणे या गोष्टीचा शौक करू लागलास . तुझ्यातल्या या बदलाचा तुझ्या अर्धवट राजकारणी संस्थाचालकाला अभिमान वाटला नसता तर नवलच . अल्पावधीतच तुला त्याने तुला राजकारणाचे सर्व वारकावे शिकविले . दरम्यानच्या काळात तुझ्या वापाला तुझ्या बदलाची कूणकूण लागल्यावर, ‘लग्न झाले की तु लायनी येशील’ हा इतर वापासारखा मुर्ख विचार करून तुझ्यासाठी तुझ्या जातीतलीच एक सुंदर मुलगी वधितली आणि तुझे शुभमंगल पार पडले . ज्या मुलीशी तुझे लग्न झाले ती मुलगी जितकी सुंदर तितकीच कर्तृत्ववान होती .

पेशाने शिक्षकी**[ग्रांगली सुसंस्कृत]** ममजुतदार आणि संयमी**[षण तुझ्याकडून तिलाच कधीच पलीचा दर्जा किंवा सन्मानाची वागणुक मिळाली नाही . माणुस कितीही संयमी असला तरी त्याला पण एक परिसीमा असते . तुझ्या शरिरीक आणि मानसिक बलात्कारामुळे व पुरुषी धाकामुळे तु तिच्या मनातून पुरता उतरलास . त्यात तुझी कॉलेजातल्या शिक्षिका आणि इतर वायांबरोबरची लफडी आणि त्यांच्यावर तु कलेली उधळपट्टी तिला न कळता थोडीच राहणार आहे . तिला कळात्यावर खेरे तर तुला घटस्फोटच देणार होती पण त्यातच तिला विचारीला दिवस गेले आणि ती गर्भवती राहिली . या काळात तिला तुझी सर्वात गरज असतानाही तु तुझ्या रासलीलामध्ये रममाण होतास . या काळात तुझ्या रोज घरी जाण्यातही खंड पडु लागला . तु तुझ्या लफडयात इतका गुरफटून गेलास की**[तुला आपल्या बायकोने एका गोंडस मुलाला जन्म दिल्यावर आठ दिवस कल्पनाही आली नाही . त्याकाळात तु कुठल्यातरी वाईला घेऊन सिमल्याला फिरायला गेला होतास . मग माज तिच्या सहनशीलतेचा अंत झाला . तिने तुला पोराकडे वघून घटस्फोट दिला नाही पण तुझ्याशी एका घरात राहूनही कसलाच संवंध ठेवला नाही . आपल्या शरिरीक आणि मानसिक गरजासाठी तिने दुस^{र्या} एका शिक्षकाला जवळ केले पण त्यात कसला व्याभिचार आहे असे मला वाटत नाही .]****

‘बायकोला आपली गरज नाही ही वाब तुझ्या लक्षात आल्यावर सुधारायचे सोडून तु माज राजकारणाबरोबर समाजकारणाचे ढोंग चालु केले . कुठे रक्तदान शिवीर आयोजित कर^{जुन्या} मंदिरांचे जिर्णद्वार कर^{ज्या} थोर पुरुषांचे विचार तु कधी अवलंबिले नाहीत त्यांच्या जयंत्या आणि पुण्यतिथ्या गल्ली बोळात जाऊन साज^{या} कर असले उद्योग तु करू लागलास . पण एकाद्या दीन^{द्विलित} माणसाला शासनाची एखादी योजना मिळवून दिल्याची किंवा एखाद्यावर झालेल्या अन्यायाला वाचा फोडल्याचे ऐकवित नाही . पण असल्या फालतु समाजसेवेचे तु स्थानिक पजकारांना हाताशी धरून प्रदर्शन करायला माज कधीच विसरला नाहीस . तुझ्या या वेगडी समाजसेवेला तुझाच विद्यार्थी असलेला तुझ्या गाववाल्या पजकाराला तुझ्यावाबत असलेल्या गोड गैरसमजामुळे तुला सतत प्रसिद्धीच्या झोतात राहिलास . या सगळ्याचा फायदा घेऊन तुला तुझ्या कॉलेजचा प्राचार्य व्हायची स्वाजे पडु लागली . त्यासाठी तु तुझ्यापेक्षा वयाने ज्येष्ठ व कर्तृत्वाने श्रेष्ठ असलेल्या शिक्षकांविरुद्ध कारस्थाने करू लागलास . तुला ज्या शिक्षकाने कॉलेजात नोकरीला घेतले त्याच्या विरोधातच तु प्राचार्यपदासाठी अर्ज केलास . गुरुने तुला त्यावाबत विनंती करूनही तु माघार घेतली नाहीस . उलट तुझ्यापेक्षा तो शैक्षणिकदृष्ट्या सरस आहे हे लक्षात येताच तु वाकीच्या मुद्द्यांना हात घातलास . काही स्थानिक कार्य कर्ते व मुग्ह थानिक शिक्षकांना हाताशी धरून स्थानिक विरुद्ध उपरा असा वाद पेटवून दिला . वर संस्थाचालकाला जीवापेक्षा प्रिय असलेल्या पैशाची घसघसीत लाचही दिलीस . त्यामुळे तुझ्यापेक्षा पाज असलेला पण वाहेर गावावरून आलेला तो शिक्षक प्राचार्यपदासाठी डावलला गेला आणि तुझी प्राचार्य पदी वर्णी लागली . तु प्राचार्य झाल्यावर तुझ्या गणंग शिष्यांनी तुझा मोठा सत्कार केला . पजकाराने आपल्या पेपरात तुझ्या यशाच्या वाटचालीची प्रदीर्घ मुलाकात छापून आणली ज्यात तु अनेक बाबतीत

थापा मारल्या . तुझ्या या सराईतपणाची मला लाज वाटत राहिली पण तु मला त्यावेळेस जुमानला नाहीस . मी काय म्हणतोय हे ऐकायची तसदीही घेतली नाहीस . ’

‘प्राचार्याच्या खुर्चीवर बसल्यावर माज तुला सर्वांना सोबत घेऊन काम करणार या तु जाहित केलेल्या भुमिकेचा विसर पडला . तु तुला प्राचार्य व्हायला विरोध करणाया शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचायांवर सुड उगवायला सुरुवात केली . क्षुल्लक वाबीवरून तु आपल्या हाताखालील शिक्षकांचा छळ करायला सुरुवात केलीस . तुझ्यापेक्षा हुशार शिक्षक तुला कधीच सहन झाल्या नाहीत . सतत वेगवेगळ्या मार्गाचा अवलंब करूनक्लृप्त्या वापरून तु त्यांना जेरीस आणले . तुझा जास सहन न झाल्याने कितीतरी लोकांना नोकया सोडून जावे लागले . कितीतरी महिला कर्मचायांच्या कामातील जुटी झाकण्यासाठी किंवा चुका माफ करण्यासाठी तु शरीरसुखाची मागणी करून त्यांचा शारिरिक आणि मानसिक छळ केलास . या सगळ्यांना जे जुमानले नाहीत त्यांचा साप माज तु संस्थाचालकाच्या काठीने मारलास . ’

‘या सगळ्या प्रकरणाची वाच्यता कॉलेजच्या बाहेर जाऊन चव्हाट्यावर आल्यावर तुझ्या जातीने आणि विरादरीने तुला केव्हाच वाळीत टाकले होते . पण जेव्हा तुझ्या वागण्यामूळे सर्व मिजमंडळी दुखावली आणि तुला तुझ्या एकटेपणाची जाणीव झाल्यावर माज तुला पुन्हा आपल्या विरादरीची आठवन यायला लागली . मग त्यांनी तुला आत घ्यायला नकार दिल्यावर तु तुझे मांसाहार व मद्यपानासारखे धंदे बंद केलेस . गळ्यात माळ घालून तु आता कसा सुधारला आहेस याचा प्रचार करायला सुरुवात केलीस . कधी नव्हे ती तुझ्या डोक्यावर एक आदृश्यशी शेंडी डोकवायला लागली . मग तु तुझ्या जातीच्या संघाच्या वळचणीला जाऊन उभा राहिला . भरेच दिवस असेच वळचणीला गेल्यावर तुझे शुद्धीकरण करून तुला आत घेण्यात आले . सर्व सामावेशक विकासाची आणि संधीची जाहिर भुमिका मांडतानाच तु जातीच्या विकासासाठी काम करू लागला . आपल्या जातीच्या लोकांनाच सर्व संधी मिळाव्यात . सर्वज महत्त्वाच्या पदावर आपल्याच जातीची लोकं नोकरीवर लागावीत म्हणून तु मुत्सदीपणाचा कहर केलास . सामद्वामद्वंडभैद ही चतुसुजी वापरून तु केलेला कहर लाजविणारा तर आहेच पण तुझ्या या वागण्याचा कोणालाच गंध लागला नाही ख्वरे ही तर माझ्यासाठी आश्चर्याचीच बाब आहे . ’

‘तुझ्या वायकोचे घरावाहेर गुंतणे आणि तुझे हे राजरोस उद्योग सतत चालु राहिल्याने तुझ्या एकुलत्या एक मुलाचा वौद्धिक विकास अपूर्णच राहिला . त्याच्या समवयरक मुलांपेक्षा तो तुलनेने खुपच मागे राहिला . मी तुला हे सतत सांगत राहिलो कीहे तुझ्या कर्मचिच फळ आहे . पण तुझ्यात काहीच फरक पडला नाही . तुला कदाचित आठवत असेल तुझ्या महाविद्यालयातील एका शिक्षकाने अंतरजातीय विवाह केल्यानंतर तु सर्वप्रथम त्याच्यावर टिकेची झोड उठवून तो कसा समाजदोही व धर्म बुडवा आहे हे साया शहरभर व शैक्षणिक वर्तुळात सांगत सुटलास . पण तुझ्या बहीणीने मुस्लिम

तस्मावरोवर पळून जाऊन आंतरधर्मिय विवाह केल्यानंतर माज तू मुग गिळून गप्प वसलास . पण तिला माज तुझ्या घराचे दरवाजे कायमचे बंद केलेस . त्यावरच तु थांबला नाहीस तर तु तिच्या विवाहाची संधी साधून बापाला हाताशी धरून तिला वडिलोपार्जित इस्टेटीतून हृदपार केलेस . बापाचा सगळा रिटायरमेंटचा पैसा व गूंतवणुकही तु हडप केलीस . भाप मेल्यानंतर सगळया पै पाहुण्यांना कळविण्याअगोदर तु त्याच्या बँकेतील पैसे हडपण्यासाठी कोऽया पैसे काढण्याच्या पावतीवर पर्वी कधीतरीच बापाला फसवून सही घेतली होतीस त्याचा खुबीने वापर करून घेतलास . त्यामुळे तुझा सख्खा भाऊ आणि वहीण यांना तु मोठ्या खुबीने गुंडाळलेस . तुझा हा डाव पचल्यानंतर माज समतेची गाणी गात व जातीव्यवस्था निर्मुलनाचे ढोल वाजवत तु तिच्या घराचे सिमोलंघन करून तिच्या घरी पाहूनचार झोडायला जाऊ लागलास पण तिला कधी तुझ्या घरी माहेरपणाला वोलाविले नाहीस . कारण तिच्या येण्याने तुला तुझी लाज अबु जायची सतत भिती वाटत असायची . ’

‘एवढ्यावरच थांबशील तर तु माणुस कसला . आता तुला राजकारणात उतस्तु तु सभासद असलेल्या सांग्वर कारग्वान्याचा चेअरमन व्हायची स्वप्ने पडु लागलीत . त्यामुळे मला आता या गोष्टी सहन होत नाहीत . एग्बाद्या माणसाने किती ढोंगी असावे आणि किती रंग बदलावेत याला काही मर्यादा आहेत . तु सगळ्या माणसांना आणि समाजाला फसवु शकतोस पण मला नाही . तु कितीतरी वेळा प्रयल केलास हे सगळे माझ्यापासून लपवून ठेवायचा झाण तुला ते शक्य झाले नाही कळारण मन आत्मा आणि मेंदु हे कदाचित तुझ्यासाठी वेगळे असतील माझ्यासाठी माज नाही आम्हा तिघांचे एक खास नाते आहे . ज्यात मेंदु जरी निर्णय घेत असला तरी माझ्या संमतीची नेहमीच त्याला गरज भासते . मुस्क्वातीला तुलाही ती भासली . पण माझे बरेचसे नकार तुझ्या महत्वकांशेच्या आड यायला लागल्यावर तु मला नेहमीच गृहित धरत गेलास . असे म्हणतात प्रत्येक रस्ता चुकलेला माणुस आयूष्याच्या संध्याकाळी का असेना परत फिरतो . आपल्या केलेल्या कर्माचा पश्चात्ताप होऊन तो पापक्षालनासाठी तयार होतो पण हे कधी जेव्हा त्याला आपण चुकलो याची खाजी पटते आणि तो त्या चुका सुधारायच्या ठरवितो तेव्हा . तुझ्या बाबतीत मी याचीच इतकी वर्षे वाट पहात होतो . पण सगळे व्यर्थ ठरले . चुका सुधारायचे पण एक वय असते . त्याच वयात त्या जर सुधारल्या नाहीत तर परत त्या मरेपर्यंत सूधारता येत नाहीत . तुझ्या बाबतीत मला आता याची खाजी पटलीय . तुला सांगायची गरज वाटत नाही खरे तर पण सांगतो . माणसाचे शरीर मिळाले म्हणून खरे तर मी खुप आनंदी झालो होतो . पण आता वाटते तुझ्याएवजी एग्बाद्या लाळघोट्या कुजाच्या शरीर मिळाले असते तरी चालले असते . त्याला पोटभरण्यासाठी म्हणून असले उद्योग करावे लागतात . त्याच्या जगण्याची गरज म्हणून त्याला असले उद्योग करावेच लागतात . पण तुझ्या रक्तातच हा लाळघोटेपणा असून तुला मानसन्मान झात्ता पैसा व प्रसिद्धी या गोष्टी असूनही तुझे वागणे कुज्याला लाजवील असे आहे . म्हणूनच मला तुझ्या शरीरात आता क्षणभर सुद्धा रहायची इच्छा नाही . ’

असे म्हणून मन आत्म्याला घेऊन जोंधलेसरांच्या शरीराबाहेर पडले आणि सर उभे राहिल्या राहिल्या धाडकन जमिनीवर कोसळले . त्यांच्या पडण्याचा आवाज ऐकून सरांची पली धावतच वेडरुममध्ये आली . सरांनी कधीच अंतिम श्वास घेतलाय [हे] त्याच्या पलीच्या लक्षात आले होते . प्रथेप्रमाणे सरांचा अंत्यविधी पार पडला पण सरांसाठी जमलेल्या गर्दीत मनापासून त्याच्यासाठी रडणार कोणीच नव्हते अगदी वायकोसुळा . दुसर्यादिवशीच्या पेपरात माज सरांच्या निवृत्तीची आणि मरणाची बातमी एकाच रकान्यात प्रसिद्ध झाली होती . आणि दुःख झालेल्यापेक्षा बरे झाले मेला एकदाचा [श्वाण गेली असे म्हणनारांची संख्या माज अगणित होती अगदी सरांच्या वायकोसह.....!]

“नियोग”

नेहमीप्रमाणे राजदरवार भरला होता . राजांचे आगमन होताच दरबारातील उपस्थितांनी उभे राहून महाराजांना लवून कुर्निसात केला . राजे सिंहासनावर आसनस्थ झाले आणि सर्वांना बसायला सांगितले . राणीसाहेब आज महाराजांवरोवर दरबारात आल्या नव्हत्या . तश्या त्या रोजच महाराजांच्या बरोवरीने दरबारात येत असत . पण आज त्या दिसत नव्हत्या म्हणून अमात्यांनी महाराजांच्या जवळ जाऊन कानगोष्टी केल्या आणि ‘राणीसाहेब आज प्रकृती अस्वस्थामुळे राजदरबारात येणार नाहीत’ असे जाहिर केले . गेल्या आठ वर्षात पहिल्यांदाच राणीसाहेवांविना दरबार भरत होता . अगदी विवाहाच्या दुसऱ्यादिवसांपासूनच राणीसाहेब दरबारात येत होत्या . अख्याय आर्याव्रतात असे एकमेव राज्य होते जिथे राणीसाहेवांना बरोवरीचा मान अगदी पहिल्या दिवसापासून मिळाला होता . बरोवरीच कसला महाराजांपेक्षा काकणभर जास्तच मान होता त्यांना . महाराजांचे अनेक निर्णय त्यांनी हातोहात बदलले होते . पण महाराजांना त्याचा अभिमानच वाटला होता . अमात्य प्रधान आणि राजमाता यांचा विरोध असूनही महाराजांनी राणीसाहेवांच्या अधिकारावर कधीच टाच आणली नव्हती . इतका जीव होता त्यांचा राणीसाहेवांवर . राणीसाहेवांचाही कोणताच निर्णय चुकला नव्हता आजपर्यंत . उलट महाराजांना आणि जनतेला त्यांच्या निर्णयाचा सतत संतोषच वाटत आला होता .

दरबारातील काही लोकांना माज सतत ही बाब टोचत होती आणि विषादही वाटत होता . पण राणीसाहेवांच्या निर्णयावर बोट दाखवायला त्यांना अजिवात संधीच मिळाली नव्हती कधी . शिवाय त्यांचा आणि महाराजांचा प्रेमविवाह . राजांनी अनेक प्रयास केल्यानंतर राजमातांनी या विवाहाला संमती दिली होती . राणीसाहेब पण राजकन्याच होत्या त्यांच्या विवाहाला राजमातांनी मान्यता देण्याची एकमेव जमेची वाजु होती . विवाहानंतर माज राणीसाहेवांनी आपल्या आचरणाने आणि कर्तृत्वाने त्यांनाही जिंकून घेतले होते . त्यामुळे या सगळ्या चांगल्या गोष्टी चालु असतानाच राणीसाहेवांनी दरबारात अशी अचानक अनुपस्थिती दाखविणे गेल्या दोन महिन्यातील घटनाकम लक्षात घेता दरबारातील कुजबुज वाढविणारे होते . राजमातांना आज काहीतरी वेगळे घडले आहे असे राहून राहून सारखे वाटत होते .

नेहमी सुर्योदयापुर्वी निंद्रेतून उटून शिवपुजेसाठी राजमंदिरात जाणा राणीसाहेब आज राजमंदिरातही गेल्या नव्हत्या . शिवाय रजस्वाचीही काही वार्ता नव्हती . रजस्वाला आसतानाही त्या सुर्योदयापुर्वी च निद्रात्याग करत असत आणि संगीत आराधना करत असत . ‘रजस्वात संगीत आराधना करू नये’ हा खरेतर जूना शिरस्ता पण राणीसाहेवांनी आपल्या वाकचातुर्यानि आणि बौद्धिक ताकदीने तो मोडून काढला होता . रुढी आणि परंपराप्रिय राजमातांनाही त्यांनी यावाबी सोदाहरण आणि इतिहासातील विविध दाखले देऊन पटवून दिले होते . “संगीताला कसला आलाय विटाल.....!” हे राजपुरोहिताला ठासून सांगणा त्या एकमेव होत्या .

राजेसाहेब आणि राजमाताही कधी राजपुरोहितांचा शब्द अव्हेरत नव्हते . पण ज्या धर्माचा आणि ग्रंथाचा आधार घेऊन राजपुरोहित या वाबी धर्मविरोधी आहेत असे सांगत असत त्याच धर्माचा आणि धर्मग्रंथांचा आधार घेऊन राणीसाहेब त्यांना निरुत्तर करत असत . त्यामूळे राजपुरोहित नाही म्हटले तरी जग नाराजच होते . महाराजांना माझ आपल्या पलीच्या गुणांचा हेवाच वाटत असे . त्यामूळे रजस्वात राणीसाहेबांचा कधीच स्पर्शही होणार नाही
ग्राची काळजी घेणारे महाराज याच काळात आता कधी कधी त्यांच्यावरोवर तास न् तास सुर आळवत असत अन् संगीतसाधनाही करत असत . संगीत हा त्यांच्या प्रेमातील समान धाग्यापैकी एक होता . पण आज त्या संगीतसभेलाही अनुपस्थित होत्या . अत्यंत विलोभनीय आणि हृदयस्पृशी सतार छेडणा
ग्राची राणीसाहेब आणि तितकेच रसभरीत आणि श्रवणीय सुर आळविणारे महाराज यांचे वादन
ग्रायन म्हणजे स्वर्गीय गंधर्वाची मैफल ऐकल्याचा आनंद मिळण्याची खाजीच असायची . तास न् तास ते दोघेजण आपल्या मैफलीत रममाण होऊन जायचे . कधी कधी ही मैफल अगदी मध्यराजीपर्यंत चालायची . व
ग्राचवेळा त्यांना तहान भुकेचेही भान रहायचे नाही . शिवाय ही मैफल मध्येच थांबवायची नाही
असा सक्त आदेशच होता राणीसाहेबांचा . त्यामूळे कोणी ही मैफल थांबवू शकेल अशी व्यक्ती अखब्या राजवाड्यात कोणी नव्हती . फक्त अपवाद एकीचा ती म्हणजे मंदिका . अगदी राजमाता सुद्धा मंदिकेलाच सांगायच्या, म्हणायच्या, “मंदिके, जा वाई थांबव आता ती मैफल . मध्यराज सरली म्हणावं आता . भोजन नको असेल तर फलाहार करून निद्राधीन व्हा आता” .

मंदिका ही होतीच तशी
दासीपुजी होती पण तितकीच मनमिळाऊ
समजुतदार^१ हुशार आणि दिसायला सुंदर . शिवाय ती महाराजांची वालमैजीण . एकजच खेळले
ग्राढले असल्यामुळे महाराजांची आणि तिची चांगलीच जवळीक होती . राणीसाहेब येण्याअगोदर तीच सतत महाराजांच्या सेवेत होती . तिची हुशारी
आवाजातील मार्दव आणि नम्रपणा पाहून महाराजांना तिची सवयच झाली होती . महाराजही व
ग्राचवेळा तिला राजकारभारावावतचे तिचे मत विचारत असत . कधी कधी तिचा सल्लाही घेत असत . ती ही कोणताही आव न आणता आपले मत सांगत असे . शिवाय तिने आपल्या दासीपुजी असल्याच्या कोणत्याही मर्यादा कधीच ओलांडल्या नव्हत्या .

अशी ही मंदिका राणीसाहेबांच्या नजरेतून सुटणे शक्यच नव्हते . राणीसाहेबांनी अल्पावधीत मंदिकेचे हे गुण हेरले आणि महाराजांकडून मंदिकेला मागून घेतले . महाराज त्यांना म्हणाले, “ अहो माझ्या सगळयाच वाबी तुमच्या असताना मंदिकेला मागायची गरजच काय^२ ती सुद्धा तुमचीच आहे . ” आजपासून मंदिका आपल्या खाजगी कक्षांबरोवरच आपल्या शयनकक्षाचीपण सेविका असेल . त्यादिवसापासून मंदिका राणीसाहेबांच्या सेवेत रुजु झाली ती आजतागायत . मंदिका जरी सेविका असली तरी राणीसाहेबांचे आणि तिचे नाते अगदी मैजिणीसारखेच होते . राणीसाहेबाच्या व
ग्राच खाजगी वाबी आणि गुपिते तिला ठाऊक होती
प्रण ती त्याची कोठेच जाहिर वाच्यता करत नसे . उलट ती राणीसाहेबांना सल्लाच देत असे आणि तिचा सल्ला कधीच चुकीचा ठरत नाही
ग्राची त्यांना जणु प्रचितीच आली होती . कदाचित जन्म झाल्यापासून राजवाड्यातील वावर आणि घडामोर्डींची साक्षीदार असल्यामूळे म्हणा . पण तीचीही स्वतःची काही गुपिते होती
ग्राजगी आयुष्य होते
पण त्यातले विशेष असे काही राणीसाहेबांना ठाऊक नव्हते
ती तिने कधी स्वतःहून राणीसाहेबांना

सांगितली नव्हती आणि त्यांनीही तिला कधी यावावत विचारले नव्हते. कदाचित दासीच्या सुखदुःखाशी राजार्णीला काही देणे घेणे नसते आणि आपण सेवकाने उगाचच आपलं खाजगी आयूष्य त्यांच्यासमोर सतत उगाळत बसणे योग्य नाही. असे पण तिला वाटत असावे. पण महाराजांची बालमैजीण असल्यामुळे तिने ती सांगावित असे राणीसाहेवांना मनोमन वाटत असे शिवाय आज ना उद्या ती याविषयी बोलेल असे त्यांना वाटत होते. म्हणूनच की कायद्वासींना राजदरबारात यायला आणि बसायला मुभा नव्हती पण मंट्रिकेसाठी माज हा नियम शिथील केला होता. अशी ही मंट्रिकापण आज राजदरबारात आली नव्हती. म्हणून राजमाता स्वतः दरबारातून थेट राणीसाहेवांच्या कक्षाकडे निघाल्या. राणीसाहेब श्रुंगार करत होत्या. मंट्रिका राणीसाहेवांची आवडती तिपेडी वेणी घालत होती. तेवढ्यात एका कनिष्ठ दासीने राजमाता येत असल्याची खबर दिली. राणीसाहेवांनी आपला केससंभार थांबवला आणि कक्षांच्या दरवाजात राजमातांच्या स्वागतासाठी जातीने उभ्या राहिल्या. विवाहाच्या दिवसानंतर राजमाता आज पहिल्यांदाच त्यांच्या कक्षात आल्या होत्या. त्यांचे आगमन होताच राणीसाहेवांनी त्यांना प्रणाम केला आणि आपल्या शय्येवर नेऊन बसविले. बसतानाच त्यांनी राणीसाहेवांना विचारले, “आज दरबारात आला नाहीत, प्रकृती तर ठिक आहे ना तुमची शिलवती”. “आम्ही ठिक आहोतचिंता नसावी राजमाता”, राणीसाहेब म्हणाल्या. मग आज दरबारात आला नाहीत. दुसरे काही कारण आहे का?

होय राजमाता आहे.

मंट्रिके त्रुंज जगा बाहेर जा. मला राणीसाहेवांचे म्हणणे ऐकु दे.

मंट्रिके नको जाऊ बाहेर. राजमाता थांबु द्या तिला. ती माझी फक्त सेविकाच नाही. मर सग्धीसुद्धा आहे. शिवाय तिला यातलं सगळं ठाऊक आहे.

जे आम्हांला ठाऊक नाही ते एका दासीला ठाऊक आहे हा आमचा अपमान नाही का ठरत शीलवती?

मुळीच नाही. कारण जी बाब मी तुम्हांला सांगणार आहे ती महाराज आणि माझ्यावद्दलची आहे आणि ती आज ना उद्या तमाम जनतेला कल्णारच आहे.

पण म्हणून ती राजमाता आणि राजा अगोदर एका दासीला सांगितलीत आपण.

दासी असली तरी ती आपली पुजीच आहे. हे विसरताय आपण राजमाता.

शिलवती. तुम्ही राजकुलावर शिंतोडे उडवताय असे नाही का वाटत तुम्हाला.

माझा उद्देश जसा मुळीच तुमचा किंवा राजांचा अपमान करायचा नाही तसा राजकुलावर शिंतोडे उडवायचा सुद्धा नाही. पण सत्य नाकारणे मला जमत नाही राजमाता...! त्यासाठी तुम्ही मला माफ करा.

तुमचे म्हणणे कदाचित सत्य असेल पण बालच्या माणसांसाठी आपण असे भावुक व्हायचे नाही की कणव करायची नाही हाच खरा राजधर्म आणि राजकुलाचार सुद्धा आहे. असो. यावावत कदाचित महाराज तुमच्याशी बोलतीलच. पण आम्ही ज्या कामासाठी आलोय ते पण विसरलो. आम्हांला खुप काळजी आहे.

काळजी करावी असे आम्हांला काहीही झालेले नाही राजमाता.

तुम्ही पुन्हा रजस्वाला आलात की काय [] हीच चिंता कालपासून सतावतेय आम्हांला . गेल्या दिड महिन्यात असे काही कानावर आले नव्हते म्हणून आमच्या आशा जग वाढल्या होत्या . त्यात तुमची आज राजदरबारातील गैरहजेरी . कोणालाही चिंता वाटेलच .

नाही [] राजमाता आम्ही रजस्वाला आलेलो नाही . आम्ही आई होणार आहोत . आम्हांल निसगाने मातृत्व बहाल केलंय राजमाता .

खरेच का शिलवती [] तुम्ही मला किती आनंदाची वातमी दिलीय हे मी शब्दात वर्णु शकत नाही . या क्षणाची आम्ही गेल्या आठ वर्षापासून वाट पहात होतो . तुम्ही आमचे स्वज्ञ पूर्ण केलेत शिलवती . तुम्हांला कल्पना नसेल [] या साम्राज्याला वारस मिळेल आणि आम्ही निश्चितपणे ध्येय त्यागायला मोकळे होऊ आता . खरे तर आम्ही तुमच्यावर खुप रागावलो होतो [] तुमच्या आवडी [] जिवडी पाहून . पण या वातमीने तुमचा हा गुन्हा माफ झालाय . पण एक गोष्ट आम्हांला खटकतेय शिलवती . मातृत्व हा स्त्रियांचा सर्वात सुंदर दागिना असताना तो मिळाल्याचा आनंद तुमच्या चेह [] यावर कोठेच दिसत नाही . तुम्ही खुप नाहीत का शिलवती [] सांगा आम्हांला .

राजमाता आम्ही निश्चितच खुप आहोत [] मातृत्वाने खुश होणार नाही अशी स्त्री दुर्मिळच . पण या मातृत्वाने आमच्यासमोर प्रश्नांची एक मालिकाच उभी केलीय .

विचारा आम्हांला [] तुमच्या प्रश्नांची उत्तरे आम्ही नक्कीच देऊ तुम्हांला .

राजमाता तुमच्याकडून आमच्या प्रश्नांची उत्तरे मिळतीलच याची आम्हांला खाजीच आहे . पण हे प्रश्न तुमच्यासाठी एकट्यासाठी नाहीत [] किंवृत्तना काही प्रश्न तुमच्यासाठी नाहीतच मुळी .

आम्ही समजलो नाही शिलवती तुम्हांला काय म्हणायचे आहे ते .

आमच्या म्हणण्याच्या उद्देश हा आहे की [] यातल्या काही प्रश्नांची उत्तरे फक्त आणि फक्त महाराजच देऊ शकतील .

असे का म्हणता शिलवती.....! तुम्ही, महाराज आणि मी वेगवेगळे आहोत का?

राजमाता आपण माणुस म्हणुन कदाचित एक असु पण धर्माने पुरुष म्हणून महाराजांना दिलेले पितृत्वाचे अधिकार त्यांना आपल्यापासून वेगळे करतात आणि तीच आमच्या चिंतेची वाब आहे .

महाराज तुमच्या शब्दाबाहेर आहेत का शिलवती [] तुम्ही म्हणाल तसेच तर ते आजवर वागत आलेत [] की ही अनाठायी चिंता कशासाठी .

त्यांनी माझा शब्द कधीच पडु दिला नाही हे खरे असले तरी आजची परिस्थिती खुप वेगळी आहे राजमाता . माझ्या मते आजपर्यंतचा एकही प्रश्न त्यांच्या आणि त्यांच्या संस्कृतीच्या अस्तित्वाशी निगडीत नव्हता . पण आजचे माझे प्रश्न धर्म [] मंसूकृती आणि अस्तित्वाशी निगडीत आहेत .

तुम्हांला नियोगावावत काही बोलायचे आहे का शिलवती []

होय राजमाता “नियोगा” वद्दलच बोलायचंय आम्हांला .

बोला की मग संकोच कसला त्यात .

मला असे वाटते राजमाता**■** महाराजांच्या उपस्थितीत यावर चांगले आणि अधिक स्पष्ट बोलता येईल .

प्रश्न इतका गहन आहे का शिलवती**■**

होय**■** राजमाता प्रश्न गहन नाही तर त्यावर माझे इथले अस्तित्व अवलंबून आहे .

आम्हांला काळजी वाटतेय शिलवती**■** आम्ही महाराजांना आजचा दरवार बरग्वास्त करायला लावतो . मंट्रिके जा आणि महाराजांना बोलावून आण आताच्या आता .

राणीसाहेबांचा सकारात्मक इशारा घेऊन मंट्रिका जातीने राजदरबाराकडे गेली आणि अमात्यांच्या कानात कुजबूजली . अमात्यांनी राणीसाहेबांचा निरोप महाराजांना सांगितला . महाराजांनी तातडीने राजदरबार स्थगित केला आणि राणीसाहेबांच्या कक्षाकडे कुच केली .

आम्ही यात यावे का राजमाता .

परवानगी कसले मागता राजे . हा तर तुमचा शयनकक्ष . तुम्ही कधीही यावे आणि जावे . इथे आमच्या परवानगीची मुळीच गरज नाही .

तसे नव्हे राजमाता . तुम्ही आमच्या कक्षात असताना आम्ही विनासंमती आत येणे हा अपमानच नाही का तुमचा**■**

नाही राजे आजचा दिवस मुळीच मान**■** अपमान पहात वसण्याचा नाही**■** आजचा दिवस आहे आनंदाचा . शिलवतींना मातृत्व बहाल केलंय निसर्गदिवतेने . ज्या दिवसाची गेली आठ वर्षे आम्ही आतुरतेने वाट पहात होतो तो दिवस आज आलाय .

काय सांगता आहात आपण राजमाता . आम्ही पण खुप आनंदात आहोत . शेवटी आपली इच्छा पूर्ण झाली आणि आपला वारसा तसाच पुढे राहिल याची खाजी झालीय आता . पण शिलवती इतकी आनंदाची गोष्ट आपण मला राजी नाहीतर निदान सकाळी तरी सांगायची .

महाराज कदाचित आपणासाठी ही वाब जितकी आनंदाची आहे तितकी ती आमच्यासाठी नाही .

काय म्हणता राणीसाहेब**■** द्यावी वाब तुमच्यासाठी आनंदाची नाही .

होय महाराज**■** मार्तुर्त्वाचा अविष्कार ही प्रत्येक स्त्रीची अंतिम इच्छा असते तशी ती माझीही होती**■** आहे आणि असलीच पाहिजे . पण.....!

पण काय राणीसाहेब .

महाराज आम्हांला चिंता आहे ती या गोष्टीची की आम्ही जर तुम्हांला वारस देऊ शकलो नाही तर .

म्हणजे याचा अर्थ काय शिलवती**■**

याचा अर्थ असा की**■** राजमाता जर आम्हांला पुजाऐवजी कन्यारल प्राप्त झाले तर .

तर तुम्हाला**■** मला आणि राजमातांनासुद्धा तिचा त्याग करावा लागेल .

म्हणजे काय महाराज**■**

म्हणजे शिलवती■जर तुमी कन्येला जन्म दिला तर तिला तिच्या मुळ पित्याच्या हवाली करावे लागेल आपल्याला .

याचा अर्थ काय महाराज■जाजमातांना काय म्हणायचेय ते कळेल का मला .

राणीसाहेब याचा अर्थ असा की■तुम्हांला जर कन्यारलाचा लाभ झाला तर जो पुरुष तुम्ही जिवार नियोगासाठी निवडला होता . त्याला तिचे पितृत्व स्विकारावे लागेल .

मग माझ्या मातृत्वाचे काय■

राजघराण्यातील स्त्रियांना फक्त राजधर्म असतो आणि तो त्यांनी पाळायचा असतो शिलवती . तुम्हालाही तो पाळावा लागेल . अगदी कितीही प्रश्न मनात असले तरी .

नाही महाराज■तुम्ही असे कसे म्हणु शकता . मुलगा काय आणि मुलगी काय■आई म्हणून मला असा फरक तरी करता येईल का■राजधर्मानि जरी या बाबी योग्य ठरविल्या असल्या तरी मातृधर्म हाच सर्वश्रेष्ठ नाही का ठरत■मुळीच नाही शिलवती . हा फक्त राजधर्मच नाही तर राजसत्तेचा आणि धर्मसत्तेचा आधार आहे . तो माझ्या पिढ्यांनी आणि महाराजांच्या कित्येक पिढ्यांनी चालविलेला वारसा आहे आणि तुम्हांला तो पुढे चालवावाच लागेल .

राजमाता आपण माझ्या मातृत्वाला कमी लेखता आहात . मातृधर्मपिक्षा कोणताच धर्म मोठा नसतो .

राणीसाहेब मोठेपण मिरविणे एवढे सोपे नसते . प्रत्येक मोठेपणामार्गे खुप मोठा त्याग करावा लागतो .

महाराज किमान आपण तरी असे बोलु नका . तुम्हांला कल्पना नसेल आम्हांला किती वेदना होत आहेत याची .

मोठेपणाची वेदनाही मोठीच असते . दुःख मोठे असले की वेदना पण मोठी असतेच आणि त्याची कायम मनाला सल असते . राणीसाहेब तुम्ही आम्हांला विचारलेत का कधी . मोठे दुःख काय असते ते आणि त्याची वेदना काय असते ते .

विचारायला कशाला हवे महाराज . आम्हांला ती ज्ञात आहे . कोणाला आवडेल आपली सर्वात आवडती वस्तु दुस■याच्या हवाली केलेली■तीही आपल्या मनाविरुद्ध .

महाराज तुम्ही शिलवतीला वस्तु म्हणताय याचे भान आहे का तुम्हांला .

राजमाता आमचा दर्जा आता वस्तुसारग्राच झाला आहे . कारण तुमच्यापैकी कोणीच आम्हांला हे विचारले नाही की■आमची नियोगाला संमती आहे की नाही ते . आदेश देऊन मोकळे झालात .

राणीसाहेब तुम्हांला काय वाटते . आम्हांला नियोगाला मान्यता देताना आनंद झाला होता □ नाही राणीसाहेब नाही □ आपण सर्वांग सक्षम असतानाही आपली पली कोणा परपूरुषावरोवर रत होतेय □ हे कोणता पुरुष सहन करील .

म्हणजे महाराज आपण नियोगासाठी राजी नव्हतात .

नाही शिलवती □ आम्ही मूळीच राजी नव्हतो .

मग का मान्य केला नियोग □

राणीसाहेब आम्ही नियोग मान्य केला तोच मूळी राजधर्म म्हणून .

राजधर्माच्या नावाग्वाली आपण किती दबलो आहोत □ याची तरी आपणास कल्पना आहे काय महाराज .

शिलवती □ मुळी राजधर्मावर आणि पर्यायाने आमच्यावरही शिंतोंडे उडवता आहात .

राजमाता बोलु द्या त्यांना . कधीतरी यावार्बींवर चर्चा व्हायलाच हवी .

म्हणजे नियोगाचा निर्णय आपण घेतलात राजमाता .

हो शिलवती □ आम्हीच घेतला पण एकट्याने नाही . आमच्या राजधर्माने तो आम्हांस घ्यायला भाग पाडला .

का केलंत असं राजमाता आपण □ आमचा नाही पण किमान आपल्या पुजांचा तरी विचार आला नाही आपल्या मनात .

पुजाचा विचार आला मनात म्हणूनच आम्ही नियोगाचा निर्णय घेतला . या घराण्यात जन्म घेणारा प्रत्येक नर हा आधी राजपुज आणि मग राजा असतो . मग तो वियोगाने जन्मला येवो अथवा नियोगाने . या गादीला वारस मिळणे महत्वाचे असते .

म्हणजे आम्हांला पली म्हणून किंवा माता म्हणून काय वाटते याचे कोणालाच घेणे देणे नाही .

नाही राणीसाहेब नाही .

महाराज हे आपण बोलताय . राजमाता बोलत्या असत्या तर एकवेळ चालले असते □ प्रण नियोग मान्य नमून सुद्धा आपण हे कसे काय बोलु शकता .

यालाच तर राजधर्म म्हणतात शिलवती■आणि महाराजांनी तो अंगिकारलाय . तुम्हांलाही तो अंगीकारावाच लागेल .

म्हणजे याचा आम्ही काय अर्थ घ्यायचा महाराज .

राणीसाहेब याचा अर्थ असा की■नियोगाचे जे फल प्राप्त होईल त्यानुसार आपल्याला वागवेच लागेल .

म्हणजे.....!

म्हणजे नियोगातून होणारी संतानप्राप्ती पुज असला तरच त्याला आपल्या राजधराण्याचे नाव मिळेल आणि तो भविष्यात या राजसिंहासनावर विराजमान होईल . अगदी आम्ही त्याला मनाने प्राण असेपर्यंत स्विकारू अथवा नाही . राजधर्म हाच मातृ■षितृ धर्मपिक्षा श्रेष्ठ आहे आणि तुम्हांलाही तो स्वीकारावाच लागेल राणीसाहेब .

असे कसे म्हणता येईल महाराज■आम्ही माता आहोत आणि मातेला असा भेद कसा करता येईल . पुज काय आणि पूजी काय■दोन्हीही आमच्या काळजाचे तुकडेच नाहीत का■

शिलवती तुमचे म्हणणे कदाचित खरे असेल पण ते राजधर्माच्या कसोटीवर टिकणारे नाही . तुमच्या मातृत्वाची ढाल करून राजधर्माची तलवार अशी वोथट करणे आपणास शोभा देत नाही .

राजमाता उद्या आम्हांला झालेली पुजी ज्या माणसाकडे जाईल तो माणुस तरी तिला प्रेमाने वागवेल याची काय खाजी आहे . शिवाय नियोगापुर्वी असा काही त्याच्याकडून आम्हाला शब्द मिळालेला नाही .

शिलवती■जन्माला येणारा प्रत्येक माणुस आपले नशीब घेऊन जन्माला येतो . तिच्या नशीवात जे लिहीले असेल ते होईल . त्याची आपण चिंता नसते करायची .

राजमाता कदाचित आमचे बोलणे लहान तोंडी मोठा घास ठरेल . पण आज तरी आमच्यादृष्टीने मातृधर्म सर्वात मोठा धर्म असून माता म्हणून आम्हांला राजधर्म मान्य नाही .

राणीसाहेब आपल्या भाषेतून बंड डोकावतंय .

नाही महाराज हे बंड नाही . हा मातृत्वाचा अधिकार आहे आणि आम्हांला तो आपणाकडून हवाय .

ते शक्य नाही शिलवती . राजधर्माच्या काही मर्यादा आहेत[■]या तुम्हांला पाळाव्याच लागतील .

राजमाता या प्रश्नाचे उत्तर आम्हांला महाराजांकडून हवंय . सांगा आम्हांला महाराज सांगा■या जर प्रसुतीसंध्येला आम्ही आपणास पुज देऊ शकलो नाही तर होणाऱ्या पुजीला तुम्ही राजकन्येचा दर्जा देऊ शकाल काय■

कदापि नाही राणीसाहेब . ती कन्या आपल्या पित्याकडे जाईल आणि त्याच वेळी . तुम्ही आणि राजघराण्यातील कोणताच सदस्य तिचे तोंडही पाहु शकणार नाही .

आणि माता म्हणून आम्हांला हा निर्णय मान्य नसेल तर .

तर तुम्हांला राजधर्माचा त्याग करावा लागेल शिलवती .

म्हणजे काय □

म्हणजे तुम्हांला हे राज्य □ हा राजमहाल □ हे ऐश्वर्य आणि या राज्यसत्तेचा त्याग करावा लागेल शिलवती .

महाराज आम्ही जरी नियोगामुळे परपुरुषावरोबर रत झालो असलो तरी तुमच्यावाबतचे प्रेम आणि भावना तिळमाजही घटलेले नाही . आजही आमचे तुमच्यावर निवापाड प्रेम आहे .

तुम्हांला काय वाटते राणीसाहेब आमचे तुमच्यावर तितके प्रेम नाही जितके तुम्ही आमच्यावर करता . पण राजा असलो तरी आम्हीही नियमाला बांधील आहोत . आम्हांलाही जाब विचारणारे आहेतच की .

कोण जाब विचारेल तुम्हांला महाराज .

राजपुरोहित राणीसाहेब .

महाराज राजपुरोहितांनाची संमती आम्ही घेऊ . फक्त तुमचा होकार आणि साथ हवीय आम्हांला .

शिलवती राजपुरोहितांचा शब्द अंतिम असतो . त्यात कधीही वदल होत नाही .

राजमाता असे काही नाही आम्ही त्यांना सांगु . तेही आमचे नक्की ऐकतील .

कशावरून ऐकतील राणीसाहेब आणि का □

महाराज याच्या अगोदर माझा आदेश त्यांनी ऐकलेला आहे .

कोणता आदेश □ कधी ऐकला आणि तो आम्हांला कसा काय ठाऊक नाही □

जिवार नियोगाचा महाराज .

आम्ही समजलो नाही शिलवती .

याचा अर्थ असा राजमाता . नियोग जरी राजपुरोहितांना ठरवला असला तरी तो जिवार केला तो आम्ही .

म्हणजे महाराज [आम्हांला मार्तृत्व बहाल झाले तेच मुळी पहिल्या नियोगातच .

मग तुम्ही परत नियोग का स्विकारलात शिलवती]

शरीर सुग्राच्या वेगळया अनुभुतीसाठी .

राणीसाहेब] है काय सांगता आहात आपण . आमचे पिर्तृत्व कुचकामी ठरलेय पौरुषत्व नाही . तरीपण तुम्ही ही कृती केलीत हा तर राजद्रोहच ठरतो . तुम्ही आमच्या प्रेमाचा अपमान तर केलाच पण तो कोणतीही तमा न वाळगता सांगता सुख्दा . तुमचे हे आचरण कुलीन आणि राजघराण्यातील स्त्रीला शोभणारे नाही .

म्हणजे प्रेमाचा संबंध फक्त शरीरनिष्ठेशी जोडलेला असतो काय महाराज .

होय] राणीसाहेब कदाचित सामान्यांचा नसेल पण राजघराण्यातील सदस्यांच्या प्रेमाचा संबंध थेट शरीरनिष्ठेशी जोडलेला आहे . शिवाय ही शरीरनिष्ठा फक्त तुम्ही निवडलेल्या राजपुरुषाशी जोडलेली आहे आणि हाच खरा राजधर्म आहे .

पण महाराज राजपुरोहितांना आणि राजधर्मालाही ही गोष्ट मान्य आणि ज्ञात असताना तुम्ही..... !

होय] आम्हांला तो मान्य नाही कारण तुम्ही आमची पली आहात .

याचा अर्थ तुमचे प्रेम आणि राजधर्म दोन्ही तकलादु आहेत महाराज . एक स्त्री म्हणून] एक माता म्हणून आणि एक राणी म्हणून हे आम्हांला मान्य नाही .

शिलवती] मुमचे असले वोलणे राजधर्मापासून फारकत घेणारे आहे . एकतर यात तुम्हांला बदल करावा लागेल नाहीतर राजशिष्टाचारापासून वंचित रहावे लागेल .

राजमाता मला याची कल्पना आहे . ज्या धर्मात स्त्रीला निर्णय स्वातंज्य नाही आणि ती कितीही कर्तृत्ववान आणि हुशार असताना तिला स्त्री आहे म्हणून दुय्यम स्थान आहे अश्या धर्माचा मी धिक्कार करते आणि महाराजांच्या साक्षीने मी आज जाहिर करते की] ज्या प्रासादात एका मातेच्या भावनेपेक्षा खोट्या राजधर्माला आणि जुन्या प्रथा परंपरांना किंमत आहे . तो राजधर्म] तो प्रासाद आणि ती सर्व सूखे यांचा मी त्याग करत आहे .

म्हणजे याचा अर्थ काय राणीसाहेब]

याचा अर्थ ‘मी आज हा राजवाडा] है राज्य आणि वैभव सोडून वानप्रस्थाश्रम स्विकारत आहे . जिथे माझा पुज असो अथवा पूजी, त्यांना समान वागणुक मिळेल’ .

आक्रंदन

राहुल खरात

राहुल खरात

१०९६२४२४५२

१०९६२४२४२४५२ समाप्त १०९६२४२४२४२४५२

ई साहित्य प्रतिष्ठान

मराठी सिनेमा हा एकेकाळी भारतात हिंदी सिनेमाच्या तोड किंवा काकणभर वरचढच होता. मध्यंतरी मराठी सिनेमाला उतरती कळा लागली. प्रेक्षक येईना. म्हणून थिएटर मिळेना. थिएटरच मिळत नाही म्हणून चांगले मराठी सिनेमा बनेनात. आणि चांगले सिनेमा नाहीत म्हणून प्रेक्षक मिळेनात. असे एक दुष्टचक्र सुरु झाले. मग आला झी मराठी सिनेमा. आणि त्याच्याच जोडीने छोट्या आकाराची मल्टीप्लेक्स आणि डिजिटल प्रक्षेपण. त्यामुळे पुन्हा एकदा मराठी सिनेमा जोमाने बहरू लागला.

काहीशी अशीच परिस्थिती मराठी साहित्याचीही होत आहे. एकेकाळी टॉपला असलेले मराठी साहित्य मधल्या काळात टिब्ही आणि सिनेमाच्या युगात मागे पडले. पण आता मोबाईल आणि इंटरनेट यांच्यामुळे मराठी वाचकवर्ग फार मोठ्या प्रमाणावर वाढतो आहे. आणि त्याच जोमाने त्यंच्यासाठी लिहिणारा दर्जेदार लेखक वर्गही निर्माण होऊ लागला आहे. मराठी साहित्याच्या भविष्याबद्दल आम्ही अत्यंत आशावादी आहोत.

आपली साथ मात्र पाहिजे. आपल्या ओळखीच्या जास्तीत जास्त लोकांना ई साहित्य बदल सांगा. त्यांचे ई मेल पत्ते व whatsapp नंबर कळवा. त्यांना ई साहित्यचं मोबाईल app download करायला सुचवा. आग्रह करा. ई साहित्यचे

मार्केटिंग करा. एकदम फ्रंट फुटवर येऊन खेळू. जबरदस्त मार्केटिंग करू. लाखांचे कोटी करू आणि मराठी साहित्य पुन्हा नंबर वन ला आणू.

ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahitya.com

esahity@gmail.com

आता ई साहित्य चे APP उपलब्ध आहे. ई साहित्यचं App आपण खालील लिंकवरून आपल्या मोबाईलवर डाऊनलोड करा आणि भरमसाट पुस्तकं फ्री वाचा.

[https://play.google.com/store/apps/details?id=com.esahity.www.e
sahitybooks](https://play.google.com/store/apps/details?id=com.esahity.www.esahitybooks)

ई साहित्य प्रतिष्ठानची ई बुक्स Whatsapp broadcast service सुरु झाली आहे. पूर्णपणे फुक्कट पुस्तकं आता आपल्या मोबाईलवर थेट .

कृपया नांव नोंदणीसाठी 7710980841 हा नंबर आपल्या मोबाईलवर सेव्ह करा आणि नंतर या नंबरवर वॉट्सऐप करून आपले नांव व शहराचे नांव कळवा. आपल्याला नियमितपणे एक नवीन मराठी ई पुस्तक Whatsapp द्वारे पाठवले जाईल. आपण ते पुस्तक आपल्या मित्रांना Whatsapp करा आणि भाव खा.

आपल्या ओळखीच्या किमान दहा लोकांचे मेल आय डी आम्हाला कळवा. त्यांना आम्ही विनामूल्य पुस्तके पाठवू. व आपल्याला VIP सभासद बनवले जाईल.